

A rendszer, amely önmagát emésztette fel

Az 1917-es orosz forradalom és egy birodalom
önpusztításának logikája

A rendszer, amely önmagát emésztette fel

*Az 1917-es orosz forradalom és egy birodalom
önpusztításának logikája*

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Tartalomjegyzék

Bevezetés

..... 5

1. fejezet — A birodalom, amely nem tudott mit kezdeni önmagával 8

A késői iparosodás terhe	8
A jobbágyszabadítás öröksége	11
A Sztolypin-reformok és kudarcuk	12
Egy birodalom, amely nem tudott dönteni önmagáról	14

2. fejezet — Hogyan élt egy átlagorosz

..... 17

A falu ritmusa	17
A gyár és a bérkaszárnya	20
A társadalmi szakadék	21
Mi billentette át a mérleget	23

3. fejezet — A korlátozott parlament: az Állami Duma és az autokrácia foka .. 26

Egy kiáltvány, amelyet nem gondoltak komolyan végig	26
A választójog: kik szavazhattak, és mennyit ért a szavazatuk	28
Az első és második Duma: a konfrontáció évei	29
A harmadik és negyedik Duma: a rendszer stabilizálása	30
Pluralizmus korlátok között	31

4. fejezet — A háború, amely mindent felőrölt**..... 34**

A kezdeti vereségek és a hadigazdaság megrendülése

..... 34

Az infláció és az élelmiszerhiány 36

A tartalékosok városi jelenléte — egy politikai időzített bomba

..... 37

A vezetés válsága: a cár mint főparancsnok 39

A háború mint a rendszer nagyítója 40

5. fejezet — A februári napok**..... 42**

A kenyérhiánytól a tömegtüntetésig 42

A rendőrség és a hadsereg összezapásai 44

A helyőrség átállása 45

A Duma és az Ideiglenes Bizottság színre lépése

46

A lemondás felé vezető órák 47

A lemondás és Mihail nagyherceg visszalépése

48

6. fejezet — Az Ideiglenes Kormány és a kettős**hatalom kudarca 50**

Egy kormány legitimáció nélkül 50

A szovjetek mint párhuzamos hatalom 51

A háború folytatásának végzetes döntése 53

A nyári válság és a Kornilov-puccs 54

7. fejezet — Volt-e tömegtámogatása a**bolsevikoknak? 57**

Egy éjszaka, amely nem tömeges felkelés volt

57

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés választása: a legfontosabb tényszerű bizonyíték ..	58
Egy koncentrált, nem pedig országos győzelem ..	60
A történetírói vita: forradalom vagy puccs? ..	62
A háborús kimerültség mint magyarázó tényező ..	63

8. fejezet — Két megfigyelőállam: az Ohrana és az FSZB 65

Az Ohrana valósága a legendákkal szemben ..	65
A szervezeti korlátok ..	67
A mai orosz belbiztonsági apparátus mérete ..	67
A háborúkritika büntetése ..	69
A nagytőke és a hadvezetés féken tartása ..	70
Miért nem ismételheti meg magát 1917 ugyanúgy	71

Zárszó — A sorban állás logikája

.....	73
A hasonlóságok ..	73
A különbségek ..	75
Egy intő jel mégis ..	77

Felhasznált források és ajánlott irodalom

.....	80
Ajánlott további olvasmányok ..	82

Bevezetés

Szerda este, hét óra körül. Csebokszáriban a Lukoil-kút előtt kígyózó sor hossza meghaladja az ötszáz métert. A szélvédők mögött unott, merengő arcok, néhol fülhallgatóba burkolózó tekintetek. Senki nem száll ki, senki nem szólítja meg a szomszédját. Nyolcvan perc telik el, mire az előttünk álló autós kihúzza a töltőpistolyt, ránk kacsint, és odaveti: „A Super Plust válassza, az még tiszta.” Mintha már a saját üzemanyagukban sem bíznának.

A sorban állásnak Oroszországban legendás múltja van. A szovjet ember sorba állt kolbászért, borotvavízért, verseskötetért — és ezekben a sorokban, az unalom és a kényszerű közelség szülte bizalmasságban, olyan pletykák és politikai viccek terjedtek, amelyek évtizedekkel később aláásták a rendszer hitelét. De ez a történet nem a szovjet korszakban kezdődik, hanem jóval korábban: 1917 februárjának végén, amikor a petrográdi kenyérboltok előtt heteken át várakozó, éhező munkásasszonyok betörték az első kirakatüvegeket. Ami ezután következett — utcai összecsapások, a katonaság átállása, a cár lemondása —, néhány hét alatt véget vetett egy négyszáz éves birodalomnak.

Ez a könyv nem azt állítja, hogy a mai Oroszország megismétli 1917-et. A történelem nem ismétli önmagát ilyen egyszerűen, és aki kizárólag párhuzamokban gondolkodik, hajlamos elsiklani a különbségek fölött, amelyek legalább annyira fontosak, mint a hasonlóságok. De az összehasonlítás mégis termékeny — nem azért, mert megjósolja a jövőt, hanem mert élesebben megvilágítja mindkét rendszer működését. Amikor katonai szakértők a mai orosz háborús fáradtságot az első világháborús frontok kimerültségéhez hasonlítják, amikor a Kreml szóvivője már „háborúról” beszél a korábban „különleges hadműveletnek” nevezett konfliktus kapcsán, amikor egy oligarcha nyilvánosan katasztrófára figyelmeztet, és a Putyin iránti bizalom mérhetően csökken — érdemes megkérdezni, mi az, ami 1917-ben elvezetett a rendszer összeomlásához, és mi az, ami ma, látszólag hasonló feszültségek mellett, mégis stabilan tartja a hatalmi berendezkedést.

A válasz nem egyetlen okban rejlik. A cári Oroszország bukása egy évtizedeken át halmozódó szerkezeti válság és egy négyéves háború együttes terméke volt: egy olyan gazdaság, amely nem tudott lépést tartani a népesség növekedésével; egy olyan társadalom, amelyben a birtokos elit és a nincstelen tömegek között áthidalhatatlan volt a távolság; egy olyan

félig-parlamentáris rendszer, amely engedett valamennyit a nyomásnak, de sosem eleget; és egy háború, amely mindezt egyetlen katasztrófába sűrítette. Ez a könyv sorban járja végig ezeket a rétegeket — a gazdasági szerkezettől a hétköznapi életen és a Duma működésén át a háborúig és a forradalom heteiig —, majd megvizsgálja, hogy a bolsevikok győzelme valóban egy tömegek által támogatott eszme diadala volt-e, vagy inkább egy kimerült, éhező ország utolsó, kétségbeesett választása a rendelkezésre álló legkevésbé rossz lehetőség mellett.

A záró fejezetek a mai orosz biztonsági apparátus és a cári titkosrendőrség összevetésével azt is megmutatják, miért nem érdemes túl könnyen kimondani, hogy „ami egyszer megtörtént, megtörténhet újra”. A Kreml ma olyan eszközökkel rendelkezik — az arcfelismerő kamerák hálózatától az okostelefonok megfigyeléséig —, amelyekről a cári rendőrség tisztjei nem is álmodhattak. Ez a különbség nem részletkérdés, hanem az egész összehasonlítás tétje.

A könyv célja tehát nem jóslás, hanem tájékozódás: megérteni, milyen erők döntötték romba a cári Oroszországot, hogy tisztábban lássuk, mi az, ami a mai orosz rendszerben hasonló feszültségeket hordoz — és mi az, ami alapvetően más.

1. fejezet — A birodalom, amely nem tudott mit kezdeni önmagával

Amikor 1913-ban, az Orosz Birodalom fennállásának háromszázadik évfordulóján II. Miklós és kormánya számot vetett az ország teljesítményével, volt mire hivatkozniuk. A gabonatermelés a világ legnagyobbjai közé tartozott, a vasúti hálózat két évtized alatt megsokszorozódott, az ipari termelés éves növekedési üteme egyes években meghaladta a nyugat-európai átlagot. Külföldi megfigyelők — köztük a francia közgazdászok, akik hatalmas kölcsönöket helyeztek ki az orosz államnak — a birodalmat a jövő gazdasági nagyhatalmának látták, amely két-három évtizeden belül utolérheti Németországot. Négy évvel később ugyanez a birodalom romokban hevert. A magyarázat nem abban rejlik, hogy a növekedési számok hamisak lettek volna, hanem abban, hogy a növekedés mögött egy olyan társadalmi és gazdasági szerkezet állt, amely nem volt képes elosztani, amit megtermelt, és nem volt képes megújulni olyan ütemben, ahogyan azt a század eleji Európa megkövetelte.

A késői iparosodás terhe

Oroszország a tizenkilencedik század végén még alapvetően agrárország volt, és ez a tény minden későbbi fejleményt meghatározott. Amíg Nagy-Britannia már a század közepén végigment az ipari forradalom nehezén, és Németország a hetvenes évekre behozta a lemaradását, Oroszországban az érdemi ipari fejlődés csak az 1890-es években, Szergej Vitte pénzügyminiszter reformjai nyomán gyorsult fel igazán. Vitte politikája — magas védővámok, állami beruházás a nehéziparba és a vasútépítésbe, a rubel aranyalapra helyezése, valamint tudatos külföldi tőkebevonás — valóban látványos eredményeket hozott. Az ipari munkások száma 1861 és 1900 között hétszázhuszezerről közel két és fél millióra, a századfordulóra pedig már két és nyolctized millióra emelkedett. A transzszibériai vasút, ez a mérnöki bravúr, összekötötte a birodalom európai magját a távol-keleti területekkel, és önmagában is jelképe volt annak, hogy Oroszország technikailag képes felzárkózni a nagyhatalmakhoz.

Csak hogy ez a növekedés relatív értelemben szinte eltörpült a népesség növekedéséhez képest. Amíg az ipari munkásság létszáma közel négyszeresére nőtt negyven év alatt, a birodalom teljes lakossága ugyanezen időszak alatt hetvenmillióról száznegyvenmillió közelébe emelkedett. Vagyis miközben az ipar kétségkívül bővült,

az a társadalmi réteg, amelyet ez a bővülés érintett — a városi, bér munkából élő ipari proletariátus —, a lakosság egészéhez viszonyítva továbbra is elenyésző maradt. A birodalom óriási többsége 1917-ben is a faluban élt, a földből, és olyan gazdálkodási formák keretei között, amelyek évszázados hagyományokat őriztek. Az iparosodás tehát nem alakította át gyökeresen a társadalom szerkezetét — inkább egy vékony, de robbanékony réteget hozott létre a hagyományos paraszti tömegek fölött, amely réteg a nagyvárosokban, mindenekelőtt Szentpéterváron és Moszkvában koncentrálódott, szoros fizikai közelségben, kaszárnyaszerű bérházakban, ami politikai szempontból különösen veszélyes elegyet alkotott.

Ehhez társult egy másik strukturális probléma: az orosz ipar jelentős részét külföldi tőke — francia, belga, brit, német befektetők — finanszírozta, és a nehézipar, a bányászat, az olajkitermelés jelentős hányada gyakorlatilag idegen kézben volt. Ez nem tette az ipart kevésbé orosz jogi értelemben, de azt jelentette, hogy a profit egy része nem az országon belül halmozódott újra fel, és hogy az orosz gazdaság rendkívül kiszolgáltatott volt a nemzetközi tőkepiacok ingadozásainak. Amikor 1914 nyarán kitört a háború, és a nemzetközi hitelcsatornák befagytak, ez a szerkezeti sebezhetőség

azonnal megmutatkozott.

A jobbágyszabadítás öröksége

Ha az ipari fejlődés önmagában nem magyarázza a birodalom törékenységet, a válasz nagyobb részt a parasztság helyzetében keresendő — abban a rétegben, amely a lakosság négyötödét tette ki. II. Sándor cár 1861-ben eltörölte a jobbágyságot, ezt a reformot pedig a korabeli és a későbbi történetírás egyaránt korszakos jelentőségűnek tartja. Csakhogy a felszabadítás módja olyan terheket rótt a parasztságra, amelyek évtizedekre konzerválták a szegénységet, ahelyett hogy felszámolták volna azt.

A felszabadított parasztok ugyanis nem kapták ingyen a földet, amelyet addig műveltek. Úgynevezett megváltási kifizetéseket kellett teljesíteniük az államnak — az állam ugyanis előlegezte meg a földesuraknak a kártalanítást, a parasztoknak pedig évtizedekre elosztva kellett ezt visszafizetniük, kamatostul. Ez a rendszer, amelyet csak 1907-ben töröltek el végleg, generációkon át tartó adósságban tartotta a paraszti háztartások túlnyomó többségét. Emellett a kiosztott földterületek mérete gyakran kisebb volt annál, mint amit a család a jobbágyság idején ténylegesen művelt, mivel a földesurak a legjobb minőségű, legértékesebb parcellákat

igyekeztek megtartani maguknak. A parasztság így egy olyan földéhséggel élt együtt, amely nemzedékről nemzedékre fokozódott, ahogy a családok gyarapodtak, a birtokok pedig az öröklés során egyre kisebb parcellákra töredezték.

A paraszti gazdálkodás szervezeti kerete a legtöbb vidéken az úgynevezett közösségi gazdálkodás (mir vagy obcsina) maradt: a falu közössége kollektíven birtokolta a földet, amelyet időszakosan újraosztott a családok között, a családok létszáma és munkaerő-kapacitása szerint. Ez a rendszer bizonyos szociális biztonságot nyújtott — senki nem maradhatott teljesen föld nélkül —, de egyúttal gátolta az egyéni kezdeményezést és a hosszú távú beruházást is: minek javítana valaki egy olyan parcellát, amelyet néhány éven belül újraosztanak? A közösségi gazdálkodás konzerválta a hagyományos, alacsony hatékonyságú termelési módszereket abban az időszakban, amikor Nyugat-Európában és Észak-Amerikában már a gépesített, piacorientált mezőgazdaság vált uralkodóvá.

A Sztolypin-reformok és kudarcuk

A cári kormányzat nem volt vak a probléma súlyosságára. Pjotr Sztolypin, aki 1906 és 1911 között — meggyilkolásáig — volt miniszterelnök, radikális

agrárreform-programot indított azzal a céllal, hogy a parasztságot kiszakítsa a közösségi gazdálkodás kereteiből, és önálló, magántulajdonú gazdaságokat hozzon létre. A cél egy stabil, tulajdonos szemléletű paraszti középosztály megteremtése volt, amely — Sztolypin szavaival — a rend és a tulajdon természetes támasza lehetett volna a monarchia számára. A reform lehetővé tette, hogy a parasztok kiváljanak a közösségi földből, összevont, egybefüggő birtokot alakítsanak ki, és azt szabadon adják-vegyék.

A reform bizonyos területeken, különösen a termékenyebb, piacközelibb régiókban valódi eredményeket hozott: egy réteg — a történetírás gyakran „erős gazdáknak” nevezi őket — ténylegesen meggazdagodott, modernizálta gazdaságát, és a paraszti társadalom felső rétegévé vált. De ez a réteg a parasztság egészéhez képest kisebbségben maradt. 1917-re a paraszti háztartásoknak csak egy töredéke — a becslések szerint nagyjából egytizede-egynegyede, régióként igen eltérő arányban — vált ki ténylegesen a közösségi gazdálkodásból, és a reform végrehajtását maga Sztolypin meggyilkolása, majd a világháború kitörése is megszakította, mielőtt kiteljesedhetett volna. Sztolypin maga is úgy fogalmazott, hogy a reformhoz húsz nyugodt évre volna szükség — ilyen nyugodt

évtizedet azonban a birodalom nem kapott.

A reform kudarcának másik oldala az volt, hogy a kiválás folyamata gyakran feszültséget szült magán a paraszti közösségen belül: azok, akik kiváltak és sikeresek lettek, a hagyományos közösségi értékrend szemében áruló módon viselkedtek, míg azok, akik a közösségi rendszerben maradtak, gyanakvással és irigységgel figyelték a meggazdagodókat. Ahelyett, hogy egy egységes, stabil vidéki középosztályt hozott volna létre, a reform egy megosztott, feszültségekkel terhelt paraszti társadalmat eredményezett — amely társadalom 1917 után, a földkérdés forradalmi rendezésekor, gyakran maga vette kezébe a földek szétosztását, jóval megelőzve a bolsevik hatalom hivatalos rendelkezéseit.

Egy birodalom, amely nem tudott dönteni önmagáról

A cári Oroszország gazdasági-társadalmi szerkezetének legmélyebb problémája talán nem is az volt, hogy szegény volt — hiszen 1900 körül számos európai ország lakossága élt hasonlóan szerény körülmények között —, hanem hogy a fejlődés két, egymással feszültségben álló pályán haladt egyszerre. Az egyik pályán egy modern, nemzetközi tőkével finanszírozott, gyors ütemben növekvő ipari szektor épült

ki, amely nyugat-európai mintára szervezett munkásosztályt hozott létre, saját érdekeivel, saját szervezkedési kísérleteivel, saját politikai tudatosodásával. A másik pályán egy, a jobbágyszabadítás félresikerült feltételei által generációkon át fogva tartott, földéhes, alulfejlesztett paraszti tömeg élt, amelynek problémáit a Sztolypin-reform csak részlegesen és csak az idő szűkössége miatt befejezetlenül tudta orvosolni.

E két pálya között a cári állam nem talált egyensúlyt. A birtokos nemesség politikai befolyása — amelyet, amint a következő fejezet bemutatja, a választási rendszer is tudatosan konzervált — megakadályozta a radikálisabb földreformot, amely a parasztság elégedetlenségét enyhíthette volna. Ezzel párhuzamosan az ipari munkásság szervezkedési jogai minimálisak maradtak, a szakszervezetek működését a hatóságok gyanakvással figyelték, a sztrájkokat rendszeresen erőszakkal verték le. A birodalom így egyszerre termelt ki egy politikailag tudatos, radikalizálódó városi munkásságot és egy változatlanul szegény, de egyre türelmetlenebb paraszti tömeget — két olyan társadalmi csoportot, amelyek 1917-ben, ha átmenetileg és eltérő indíttatásból is, de egyszerre fordultak szembe a fennálló renddel.

Amikor tehát 1914 nyarán Oroszország hadba lépett, nem egy stabil, önmagával kiegyezett társadalom lépett háborúba, hanem egy olyan birodalom, amelynek gazdasági és társadalmi szerkezete már a háború előtt is súlyos feszültségeket hordozott. A háború, amint a negyedik fejezet részletesen bemutatja, nem hozott létre új problémákat — inkább könyörtelen gyorsasággal napvilágra hozta és felnagyította azokat, amelyek évtizedek óta ott lappangtak a birodalom felszíne alatt.

2. fejezet — Hogyan élt egy átlagorosz

Amikor idegen utazók a századfordulón bejárták az Orosz Birodalmat, gyakran két, egymástól alig felismerhetően különböző országot írtak le. Az egyik Szentpétervár és Moszkva palotasorai, operaházai és szalonjai — az európai arisztokrácia egyik legpompásabb, legkifinomultabb világa. A másik a falvak sara, a bérkaszárnnyák füstje, a napi tizenhárom-tizennégy órás munkaidő — egy olyan mindennapi valóság, amelyről a felső tízezer jószerével semmit sem tudott, és amelyet jószerével nem is akart megismerni. Ez a fejezet ezt a másik Oroszországot igyekszik bemutatni: azt, ahogyan a birodalom lakosságának túlnyomó többsége — a parasztok és a városi munkások — ténylegesen élt, dolgozott, evett, hitt és remélt, vagy éppen nem remélt semmit.

A falu ritmusa

1917-ben az Orosz Birodalom lakosságának mintegy négyötöde parasztként élt, falvakban és kisebb mezővárosokban. Az életüket alapvetően nem a hét, hanem az évszak szabta meg: a tavaszi szántás és vetés, a nyári aratás, az őszi betakarítás és a hosszú, dermedtő

tél, amely alatt a paraszti munka jelentős része a házon belülre, a kézműves tevékenységekre — fonás, szövés, kosárfonás, famegmunkálás — szorult vissza. A paraszti háztartás jellemzően többgenerációs volt: nagyszülők, szülők és gyermekek éltek egy fedél alatt, gyakran egyetlen, füstös, alacsony mennyezetű kunyhóban, amelynek középpontjában a hatalmas kályha állt — ez adta a meleget, ezen főztek, és sok háztartásban ennek tetején aludtak a legidősebb vagy legfiatalabb családtagok.

A táplálkozás alapja a rozskenyér, a káposzta, a hagyma és a különféle kásafélék voltak; a hús ritka, ünnepi eledelnek számított a legtöbb paraszti háztartásban. Rossz termésű években — és ilyenek rendszeresen előfordultak, mivel a mezőgazdasági technológia elmaradott maradt, az öntözés és a műtrágyázás szinte ismeretlen volt a legtöbb vidéken — az éhínség reális veszélyt jelentett. Az 1891-92-es nagy éhínség, amely több millió embert érintett és tízezreket ölt meg, élenként élt a köztudatban, és a paraszti emlékezet olyan eseményként őrizte, amely megmutatta, mennyire törékeny az egyensúly a megélhetés és a nyomor között.

A vallás, az orosz ortodox egyház szertartásrendje, ünnepei és böjtjei szervezte a paraszti év másik,

láthatatlanabb ritmusát. A falusi templom nemcsak vallási, hanem közösségi központ is volt, a pap gyakran az egyetlen olyan személy a faluban, aki hivatalos kapcsolatban állt a világi hatóságokkal is. Az írástudás rendkívül korlátozott volt: a birodalom lakosságának több mint hatvan százaléka analfabéta volt a forradalom idején, és ez az arány a falusi lakosság körében jóval magasabb volt, mint a városokban. Az információ ezért elsősorban szóban terjedt — pletyka, prédikáció, vándorkereskedők híresztelése, és olyan népi képes nyomatok (lubok) útján, amelyek egyszerű, könnyen érthető vizuális formában közvetítettek vallási, erkölcsi vagy éppen politikai tartalmakat azok számára is, akik nem tudtak olvasni.

A paraszti közösség belső élete szoros, kölcsönös megfigyelésen és kölcsönös segítségnyújtáson alapult egyaránt. A falu közössége, ahogyan az előző fejezet is bemutatta, kollektíven döntött a földek elosztásáról, az adók befizetéséről, a közmunkákról. Ez a szoros közösségi kontroll bizonyos szociális biztonságot adott — árva gyermek, özvegyasszony vagy beteg öregember ritkán maradt teljesen magára —, de egyúttal korlátozta is az egyéni mozgásteret. A paraszti élet, minden nehézsége ellenére, egyfajta megszokott, generációk óta változatlan rendet követett — és éppen ez a

megszokottság volt az, amit a huszadik század eleji gyors változások, a háború, majd a forradalom brutálisan felborítottak.

A gyár és a bérkaszárnya

A városi ipari munkásság élete gyökeresen különbözött a paraszti mindennapoktól, még akkor is, ha — mint a legtöbb esetben — maguk a munkások is a faluból érkeztek, és gyakran megtartották kapcsolatukat a szülőfalujukkal, ahová a nehéz időszakokban vissza is térhettek. A gyári munkaidő a századforduló körül jellemzően tíz-tizenkét órát tett ki naponta, hat napon át hetente, és bár 1897-ben törvény korlátozta a munkaidőt tizenegy és fél órában, ennek betartását a gyári felügyelet gyakran csak formálisan ellenőrizte. A munkakörülmények — a rossz szellőzés, a védőfelszerelés hiánya, a géppark elavultsága — gyakoriak tették a munkahelyi baleseteket, a bérek pedig még a legjobb esetben is éppen csak a létfenntartáshoz voltak elegendők, rosszabb esetben ahhoz sem.

A munkásság lakhatása jellemzően zsúfolt bérkaszárnnyákban valósult meg: egyetlen szobán gyakran több család vagy több egyedülálló munkás osztozott, a higiéniai viszonyok minimálisak voltak, a járványok — tífusz, kolera — rendszeresen végigsöpörtek

a munkásnegyedeken. Petrográdban és Moszkvában a gyárak köré szerveződő munkásnegyedek fizikailag is elkülönültek a város gazdagabb részeitől, ami tovább mélyítette azt a társadalmi szakadékot, amelyet ez a fejezet később részletesebben is tárgyal.

A nők és a gyermekek munkája különösen fontos, és a bevezetőben idézett cikk által is kiemelt tényező. A textilipar — Oroszország egyik legnagyobb foglalkoztatója — jelentős részben nőmunkára épült, és amikor a férfiak a világháború kitörése után tömegesen vonultak be a hadseregbe, a nők szerepe a gyári munkaerőben tovább nőtt. Ezek a nők gyakran egyedül tartották el a családjukat, miközben napi tizenhárom órát dolgoztak a gyárban, majd hazatérve házimunka és gyermeknevelés várt rájuk, és emellett órákon, akár egész éjszakákon át álltak sorban élelemért a fagyos utcákon. Ez a hármas teher — bér munka, háztartás, sorban állás — az, amely 1917 februárjában a nemzetközi nőnap alkalmából szervezett tüntetést egy pillanat alatt tömeges felkeléssé változtatta: a nők nem elvont politikai jelszavakért vonultak utcára, hanem azért, mert a mindennapi túlélésük vált lehetetlenné.

A társadalmi szakadék

Az, ami az orosz társadalmat a századfordulón leginkább jellemezte, nem egyszerűen a szegénység volt — hiszen, amint az előző fejezet is jelezte, a paraszti és munkás háztartások megélhetése az 1916-17-es évek előtt általában, ha szűkösen is, de fenntartható volt —, hanem az áthidalhatatlan társadalmi és kulturális távolság a birtokos-nemesi elit és a tömegek között. Ez a távolság nem csupán vagyoni különbség volt, hanem szó szerint két külön világ egymás mellett élése, amelyek között alig volt érintkezés, és amikor volt, az jellemzően hierarchikus, paternalista jellegű maradt.

A cári udvar és a főnemesség Nyugat-Európa felé fordult kulturálisan: franciául beszéltek egymás között, párizsi divatot követtek, gyermekeiket gyakran külföldi nevelőnők vagy külföldi egyetemek nevelték. Ezzel szemben a paraszti és munkás tömegek számára a nemesi-udvari világ gyakorlatilag elérhetetlen és megismerhetetlen volt — a cár személye önmagában szinte szakrális, félig-vallásos tisztelet tárgya maradt egészen 1905-ig, majd fokozatosan, de egyre gyorsuló ütemben veszítette el ezt a legendás tekintélyét, különösen az 1905-ös úgynevezett Vörös Vasárnap után, amikor a cári gárda sortüzet nyitott egy békés, a cárhoz petíciót vivő munkástömegre a Téli Palota előtt. Ez az esemény — amelyben több száz fegyvertelen tüntető

vesztette életét — mélyen megrendítette azt a hagyományos, patriarchális képet, amely szerint a „jó cár” megvédené népét a rossz tisztviselőktől, ha csak tudna a bajukról.

A birtokos nemesség és a parasztság viszonya hasonlóan feszült maradt a jobbágyszabadítás után is. Bár jogilag a parasztok szabadok voltak, a mindennapi életben számos helyen továbbra is a régi földesúri birtokok határozták meg a helyi gazdasági viszonyokat — a parasztok gyakran kényszerültek a földesúri földeken napszámba állni, mivel a saját parcellájuk nem volt elegendő a megélhetéshez. Ez a viszony, amelyben a paraszt jogilag szabad, gazdaságilag azonban továbbra is kiszolgáltatott maradt, állandó feszültségforrás volt, amely rendszeresen kirobbant helyi zavargásokban, birtokfoglalásokban, néha gyújtogatásban is — jelezve, hogy a jobbágyszabadítás nem oldotta meg, csak átalakította a vidéki feszültségeket.

Mi billentette át a mérleget

Fontos hangsúlyozni: a nyomor önmagában nem volt elegendő a forradalomhoz. Az orosz parasztság és munkásság évtizedeken át élt szegénységben anélkül, hogy ez tömeges, rendszerdöntő felkeléshez vezetett volna — helyi zavargások, sztrájkok, sőt az 1905-ös

forradalom is előfordultak, de a cári rendszer mindannyiszor talált módot a válság kezelésére, legalábbis rövid távon. Ami 1917-ben más volt, az a szegénység és a háborús terhek együttes, hirtelen felerősödése volt, amely egyetlen, mindent átfogó válsággá olvasztotta össze a korábban külön-külön kezelhető problémákat.

A háború — amelyet a negyedik fejezet részletesen tárgyal — nem egyszerűen újabb terhet rótt egy már amúgy is szegény társadalomra, hanem szétzilálta azt a törékeny egyensúlyt, amely korábban, ha szűkösen is, de fenntartotta a mindennapi életet. A férfiak millióinak bevonultatása munkaerőhiányt okozott a mezőgazdaságban és az iparban egyaránt; a hadsereg élelmiszer- és felszerelésigénye elvonta a civil lakosság elől a szükséges javakat; a vasúti kapacitást a hadi szállítások foglalták le, ami — amint a bevezetőben leírt petrográdi kenyérválság is mutatja — közvetlenül vezetett az élelmiszerellátás összeomlásához a nagyvárosokban. Az infláció ez idő alatt drámai mértékben gyorsult, a reálbérek zuhantak, miközben a munkaidő — a hadiipari termelés fokozott igényei miatt — sok helyen tovább nőtt.

Ez az együttállás — a hagyományosan is szűkös megélhetés, amelyre ráépült a háború okozta ellátási

válság, a munkaerőhiány és az infláció — volt az, ami 1917 telén-tavaszaán egy évtizedek óta lappangó feszültséget hirtelen, tömeges és radikális politikai cselekvéssé alakított. A petrográdi munkásnők, akik februárban kenyeret követelve vonultak az utcára, nem elvont politikai eszméért harcoltak elsősorban — a túlélésükért harcoltak. De éppen ez tette a mozgalmukat annyira erőteljessé és annyira gyorsan terjedővé: a gazdasági követelés és a politikai düh a cári rendszerrel szemben egyetlen, szétválaszthatatlan indulattá olvadt össze, amelyet — amint a következő fejezetek bemutatják — a fennálló politikai intézmények, mindenekelőtt a korlátozott jogkörű Állami Duma, sem megelőzni, sem kezelni nem tudtak.

3. fejezet — A korlátozott parlament: az Állami Duma és az autokrácia foka

Amikor 1905 októberében II. Miklós, a fővárosban és számos ipari központban dühöngő általános sztrájk és forradalmi hangulat nyomására kiadta híres Októberi Kiáltványát, sokan — otthon és külföldön egyaránt — úgy értékelték az eseményt, mint Oroszország belépését az alkotmányos monarchiák sorába. A kiáltvány polgári szabadságjogokat ígért, és bejelentette egy választott törvényhozó testület, az Állami Duma felállítását. A valóság azonban jóval bonyolultabb volt annál, mint amit ez az ünnepélyes bejelentés sugallt — és éppen ez a bonyolultság, ez a félbemaradt, önmagával is ellentmondásban álló politikai rendszer az, amely a jelen könyv egyik legfontosabb tézisének adja: a cári Oroszország politikai berendezkedése korlátozott, sok tekintetben antidemokratikus volt, ugyanakkor — paradox módon — pluralistább, mint a mai orosz hatalmi rendszer.

Egy kiáltvány, amelyet nem gondoltak komolyan végig

Az 1905-ös forradalom nem volt egyetlen esemény, hanem események sorozata: a japán háborúban

elszenvedett megalázó vereség, a Véres Vasárnap sortüze, majd ennek nyomán országszerte kirobbanó sztrájkhullám, parasztfelkelések és — a legsúlyosabb fenyegetést jelentő — a haditengerészet és a hadsereg egyes egységeinek lázadása. Szergej Vitte, aki ekkor a cár legbefolyásosabb tanácsadója volt, meggyőzte II. Miklóst, hogy engedmények nélkül a monarchia összeomlik. A kiáltvány ennek a megfontolásnak volt a terméke — nem egy meggyőződéses fordulat az alkotmányosság felé, hanem egy taktikai visszavonulás, amelyet a cár maga is csak ideiglenesnek, a körülmények kényszerítette lépésnek tekintett.

Ez a kettősség — az engedmény kényszerű jellege és a cár belső meggyőződése, amely szerint az autokrácia isteni eredetű és korlátozhatatlan — az egész Duma-korszakot végigkísérte. Az 1906 áprilisában kiadott Alaptörvények, amelyek a kiáltvány jogi kereteit rögzítették, ugyan elismerték a Duma törvényhozási szerepét, de egyúttal fenntartották a cár jogát arra, hogy a Duma ülészekon kívüli időszakában rendeleti úton kormányozzon, hogy kinevezze és felmentse a minisztereket a Duma jóváhagyása nélkül, és hogy — ez volt talán a legfontosabb korlátozás — bármikor feloszlassa a Dumát. A cár emellett megtartotta a végső döntés jogát a hadügyek és a külpolitika terén is, olyan

területeken, amelyekbe a Dumának gyakorlatilag nem volt beleszólása.

A választójog: kik szavazhattak, és mennyit ért a szavazatuk

A Duma választási rendszere önmagában is jól szemlélteti, mennyire távol állt ez a testület a modern demokratikus parlamentektől. A szavazók nem egységes névjegyzék szerint, hanem négy külön társadalmi csoportba — birtokos nemesi, városi polgári, paraszti és munkás csoportba — sorolva választottak, és ezek a csoportok egymástól rendkívül eltérő súllyal rendelkeztek a végső képviselői helyek elosztásában. A szavazati jog emellett vagyoni és társadalmi feltételekhez volt kötve: minél tehetősebb és magasabb rangú volt valaki, annál könnyebben, és annál nagyobb súllyal szavazhatott. A nők, a katonaság aktív állományú tagjai és a fiatalabb korosztályok (a választójog huszonöt éves kortól illette meg a férfiakat) teljes egészében ki voltak zárva a szavazásból.

A rendszer aránytalansága nem véletlen volt, hanem tudatos tervezés eredménye: egy birtokos nemes szavazata lényegesen nagyobb súllyal esett latba, mint egy paraszté, egy paraszté pedig nagyobb súllyal, mint egy munkásé — miközben éppen a munkásság volt az a

réteg, amelynek radikalizálódásától a cári kormányzat leginkább tartott. A választás emellett nem közvetlen volt, hanem többlépcsős: a szavazók elsőként küldötteket választottak, ezek a küldöttek pedig gyülekezeteken választották meg a tényleges képviselőket — egy olyan mechanizmus, amely további teret adott a hatósági befolyásolásnak és manipulációnak.

Az első és második Duma: a konfrontáció évei

Az 1906 tavaszán megválasztott első Duma minden korlátozás ellenére meglepően ellenzéki összetételűnek bizonyult. A liberális Alkotmányos Demokrata Párt (a közismert nevén kadétok) mintegy száznyolcvan mandátumot szerzett, és a parasztsághoz kötődő Munkás Csoport (trudovikok) is száznál több képviselői helyet tudhatott magáénak. Ez a Duma azonnal komoly reformokat sürgetett — mindenekelőtt a földkérdés radikális rendezését, a kötelező földkisajátítást a nagybirtokosoktól a földéhes parasztság javára —, amivel élesen szembekerült a kormányzattal és magával a cárral is. A konfliktus nem tartott sokáig: a cár mindössze tíz hét után feloszlatta ezt a Dumát, jelezve, hogy a testület valódi mozgástere sokkal szűkebb, mint amit a kiáltvány ígért.

A második Duma, amely 1907 elején ült össze, ha lehet, még radikálisabb összetételű lett — ebbe a testületbe immár a szociáldemokraták, köztük a bolsevik és mensevik frakciók képviselői is bekerültek. Ez a Duma is rövid életű volt: mindössze néhány hónap után, 1907 nyarán a kormányzat feloszlatta, és ezzel egy időben — az Alaptörvényekben rögzített eljárást megkerülve, gyakorlatilag alkotmányellenes módon — Pjotr Sztolypin miniszterelnök egyoldalúan megváltoztatta a választási törvényt. Ezt az eseményt a korabeli és a későbbi történetírás egyaránt „júniusi puccsként” szokta emlegetni, jelezve, hogy még a cári rendszer saját, korlátozott jogi kereteit sem tartotta tiszteletben, amikor azok kényelmetlenné váltak számára.

A harmadik és negyedik Duma: a rendszer stabilizálása

Az új választási törvény drasztikusan átrendezte a szavazatok súlyát a nemesség és a nagybirtokosok javára, miközben tovább csökkentette a paraszti és munkás csoportok befolyását, és korlátozta a nemzetiségi kisebbségek — mindenekelőtt a lengyelek és a közép-ázsiai népek — képviseletét is. Ennek eredményeként a harmadik Duma, amely 1907-től 1912-ig ülésezett, már döntően konzervatív, a nagybirtokos nemesség és a mérsékelt, a monarchiával

együttműködni kész liberális-konzervatív körök (az októbristák) által dominált testület volt. Ez volt az egyetlen Duma a négy közül, amely végigülte a törvény szerint előírt teljes ciklusát — ami önmagában is jelzi, hogy a rendszer csak akkor működött „stabilan”, amikor a törvényhozás összetételét sikerült a kormányzat számára kényelmes irányba tolni.

A negyedik Duma, amely 1912-től egészen 1917 februárjáig működött, hasonlóan konzervatív alapokon állt, de az idő előrehaladtával, különösen a háború okozta válságok súlyosbodásával, ezen a testületen belül is egyre erősödött az elégedetlenség a kormányzat teljesítményével szemben. 1915-ben a Duma többsége — a kadétoktól az októbristákig terjedő, széles politikai spektrumot átfogó koalícióban — létrehozta az úgynevezett Progresszív Blokkot, amely egy, a Dumának felelős, „a közbizalmat élvező” kormány kinevezését követelte a cártól. Ez a követelés, bár formailag nem volt forradalmi — a blokk nem a monarchia megdöntését, hanem annak alkotmányos korlátozását szorgalmazta —, jelezte, hogy még a rendszer által kifejezetten a lojalitás biztosítására megtervezett választási mechanizmus is végül olyan testületet termelt ki, amely szembefordult a korlátlan cári hatalommal.

Pluralizmus korlátok között

Ha mindezt összevetjük a mai orosz politikai berendezkedéssel — ahogyan azt a bevezetés is felvetette —, meglepő következtetésre juthatunk. A cári Duma választási rendszere kétségtelenül igazságtalan és antidemokratikus volt a szó modern értelmében: vagyoni és rendi feltételekhez kötött, társadalmi csoportok szerint megosztott, a nemesség és a nagybirtokosok javára torzított, nőket és katonákat kizáró, a cár rendeleti hatalma és feloszlatási joga által állandó fenyegetettségben tartott testület volt. Mégis, ezen korlátok között is valódi politikai sokszínűség érvényesült: a liberális kadétok nyilvánosan bírálhatták a kormányzat politikáját, a szociáldemokrata és szociálforradalmár képviselők — legalábbis időszakosan — helyet kaphattak a törvényhozásban, a nagyiparosok saját érdekképviselői szervezeteikben, a hadiipari bizottságokban nyíltan vitathatták meg a hadvezetés és a kormányzat hibáit, és még a cári család egyes tagjai, nagyhercegek is nyilvánosan síkra szálltak az alkotmányos korlátozás mellett a háború utolsó éveiben.

Ez a fajta, korlátok közé szorított, de mégis létező nyilvánosság és politikai versengés az, amely a mai orosz rendszerből — ahol a törvényhozás több mint egy évtizede kizárólag a végrehajtó hatalom döntéseinek utólagos jóváhagyására szorítkozik, ahol a független sajtó

gyakorlatilag megszűnt létezni az országon belül, és ahol a nyílt politikai ellenzékiesség valós kockázatokkal jár — teljességgel hiányzik. A cári rendszer bukása felé vezető úton a Duma, minden korlátozottsága ellenére, olyan fórumot biztosított, amelyen keresztül a rendszer belső feszültségei nyilvánosan is megfogalmazódhattak, és amely végül aktív szerepet játszott II. Miklós lemondatásában is — amint azt az ötödik fejezet részletesen bemutatja. A mai orosz rendszerben egy hasonló fórum egyszerűen nem létezik, és ez a hiány, amint a könyv későbbi fejezetei is rávilágítanak, alapvetően más dinamikát ad a mai feszültségeknek, mint amilyen 1917-ben érvényesült.

4. fejezet — A háború, amely mindent felőrölt

1914 augusztusában, amikor Oroszország hadba lépett Németország és Ausztria-Magyarország ellen, a birodalom nagyvárosainak utcáit hazafias lelkesedés töltötte meg. Szentpétervárt — amelynek német hangzású nevét éppen ekkor, a háborús hangulat jegyében változtatták a szlávosabb Petrográdra — tömegek árasztották el, a cárt éltető, ikonokat lobogtató menetek vonultak végig a sugárutakon, és még a korábban élesen ellenzéki Duma-képviselők jelentős része is felfüggesztette a kormányzat bírálatát a nemzeti egység nevében. Ez a lelkesedés azonban törékenynek bizonyult, és ahogy a háború elhúzódott, fokozatosan, majd egyre gyorsuló ütemben omlott össze — magával rántva azt a törékeny egyensúlyt is, amelyet a cári rendszer az előző fejezetekben bemutatott feszültségek ellenére évtizedeken át fenn tudott tartani.

A kezdeti vereségek és a hadigazdaság megrendülése

Az orosz hadsereg 1914 augusztusában, a szövetségesek — mindenekelőtt Franciaország — sürgetésére korábban indított offenzívát

Kelet-Poroszországban, mint amennyire a mozgósítás és a felkészülés indokolta volna. A tannenbergi csata, amely augusztus végén zajlott, katasztrofális vereséggel végződött: egy teljes orosz hadsereg semmisült meg, több mint kilencvenezer katona esett fogságba. Bár a délebbi, galíciai hadszíntéren az orosz csapatok kezdetben jelentős sikereket értek el az osztrák-magyar erőkkel szemben, 1915 tavaszán a németek bevetették a gorlicei áttörést, amely az orosz frontot mélyen viasszaszorította, és a birodalom hatalmas területeket — Lengyelország nagy részét, a mai Balti-államok egy részét — veszített el ideiglenesen.

Ezek a vereségek nem csupán katonai kudarcok voltak, hanem élesen rávilágítottak a hadigazdaság szerkezeti gyengeségeire is, amelyeket az első fejezet már érintett. Az orosz hadiipar nem volt képes elegendő lőszert, tüzérségi gránátot és puskát gyártani a front igényeinek kielégítésére — az úgynevezett lőszerválság 1915-ben olyan mértéket öltött, hogy egyes frontszakaszokon a katonáknak fegyver nélkül, elesett bajtársaik fegyverét felszedve kellett várniuk a következő rohamra. A vasúti hálózat, amelynek fejlesztését az első fejezet a birodalom egyik büszkeségeként mutatta be, képtelen volt egyszerre kiszolgálni a hadsereg utánpótlási igényeit és a polgári lakosság, mindenekelőtt

a nagyvárosok élelmiszer-ellátását — ez a feszültség vezetett egyenesen ahhoz a petrográdi kenyérválsághoz, amelyet a következő fejezet részletesen bemutat, és amely a bevezetőben idézett mai üzemanyaghiányos sorokkal állítható párhuzamba.

Az infláció és az élelmiszerhiány

A háború finanszírozása szinte lehetetlen feladat elé állította a cári pénzügyeket. Az állam a hadikiadások fedezésére tömegesen bocsátott ki papírpénzt, miközben az arany fedezetű rubel — Vitte pénzügyminiszter egykori büszkesége — gyakorlatilag elveszítette stabilitását. Az árak 1914 és 1917 eleje között többszörösükre emelkedtek, míg a bérek, különösen a nem hadiipari szektorokban dolgozók esetében, jóval lassabban követték ezt az ütemet. A második fejezetben bemutatott paraszti és munkás háztartások, amelyek már a háború előtt is a létfenntartás határán éltek, ez idő alatt egyre kevésbé voltak képesek lépést tartani az áremelkedéssel.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a parasztság — amely a hadsereg számára kötelezően beszolgáltatandó gabonamennyiségeket úgy érzékelte, hogy azokért cserébe egyre értéktelenebb papírpénzt kap — egyre kevésbé volt hajlandó piacra vinni a terményét. Ez a

jelenség, amelyet a történetírás gyakran a parasztság „gabonasztrájkjaként” ír le, tovább szűkítette a városokba irányuló élelmiszer-kínálatot, függetlenül a vasúti szállítási nehézségektől. A nagyvárosok — Petrográd, Moszkva — ellátása így két oldalról is veszélybe került: egyrészt a szállítási kapacitás hiánya, másrészt a termelők egyre csökkenő hajlandósága miatt, hogy áruikat egy összeomló pénzrendszerben értékesítsék.

A tartalékosok városi jelenléte — egy politikai időzített bomba

A háború egyik legfontosabb, a mai helyzettel élesen szembeállítható tényezője a hadsereg és a hátország fizikai közelsége. Az első világháború éveiben Oroszország csaknem hétmillió embert mozgósított, és ezek a katonák — ellentétben azzal, amit egy modern, professzionális hadsereg esetén feltételeznénk — nem egy elszigetelt, a civil társadalomtól elkülönült szférában léteztek. A tartalékos ezredek kaszárnyái, a sebesülteket fogadó hadikórházak, a frontra induló és onnan visszatérő szerelvények mind a nagyvárosok, mindenekelőtt Petrográd szerves részét képezték. Ez azt jelentette, hogy a front kimerültsége, a hadvezetés hibáiról szóló, katonák által hazahozott híresztelések, a sebesültek látványa és elbeszélései folyamatosan,

közvetlenül és nyilvánosan jelen voltak a városi lakosság mindennapjaiban — nem elvont hírként, hanem személyes tapasztalatként.

Ez a közelség bizonyult végzetesnek a cári rendszer számára 1917 februárjában. Amikor a kenyérért tüntető munkások és a rendfenntartó erők között összeecsapásra került sor, a petrográdi helyőrség tartalékos ezredeit vezényelték ki a tüntetők ellen — de ezek az ezredek nagyrészt frissen besorozott, alig kiképzett, és a fronttársaik kimerültségét, panaszait jól ismerő katonákból álltak, akik napi kapcsolatban voltak a városi lakossággal. Amikor a parancsot kapták, hogy nyissanak tüzet a tüntetőkre, jelentős részük megtagadta ezt, majd — ez volt a fordulópont, amelyet az ötödik fejezet részletesen tárgyal — átállt a felkelők oldalára. Egy hadsereg, amely fizikailag ennyire összefonódott a hátországgal, nem tudta magát elszigetelni a hátország politikai hangulatától.

Ez a tényező az, amely a legélesebben megkülönbözteti 1917-et a mai orosz háborús helyzettől. A 2022-ben indított ukrajnai hadjáratban Oroszország — legalábbis a nyilvánosan hozzáférhető becslések szerint — nagyságrendekkel kevesebb katonát mozgósított, mint amennyit az első világháború idején hadba állított: a különböző becslések néhány százezer, legfeljebb

hét-nyolcszázezer fős állományról szólnak, szemben az első világháborús csaknem hétmillióval. A mai orosz katonák túlnyomó többsége nem a nagyvárosokban állomásozó helyőrségi ezredekben szolgál, hanem távoli, a háterszágtól fizikailag és társadalmilag is elkülönített frontszakaszokon, és amikor szabadságra vagy leszerelésre kerül sor, ez jellemzően egyénileg, szétszórtan történik, nem pedig egész ezredek egyidejű, tömeges jelenlétében a fővárosban. Ez a strukturális különbség — amelyet a nyolcadik fejezet a mai orosz belbiztonsági apparátus hatékonyságával összefüggésben tárgyal tovább — alapvetően szűkíti azt a csatornát, amelyen keresztül 1917-ben a fronton felhalmozódott elégedetlenség a háterszág politikai válságává alakulhatott át.

A vezetés válsága: a cár mint főparancsnok

1915 nyarán II. Miklós olyan döntést hozott, amely utólag tekintve súlyos stratégiai hibának bizonyult: személyesen vette át a hadsereg legfelsőbb parancsnokságát, korábbi főparancsnokát, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceget leváltva. Ezzel a lépéssel a cár közvetlenül magára vállalta a felelősséget minden későbbi katonai kudarcért — miközben egyúttal hosszú időszakokra elhagyta a fővárost, és a birodalom

tényleges kormányzását felesége, Alexandra cárné kezébe adta, akinek befolyását tovább súlyosbította a botrányos hírű Raszputyin szerepe az udvari ügyekben.

Ez a helyzet, amelyet a korabeli politikai elit — a Dumától a hadvezetésig — egyre nyíltabban bírált, tovább mélyítette a monarchia legitimációs válságát. A harmadik fejezetben bemutatott Progresszív Blokk 1915-ös követelése — egy, a közbizalmat élvező kormány kinevezése — közvetlenül ebből a helyzetből fakadt: a Duma többsége úgy látta, hogy a cár személyes hadvezetése és az udvari befolyás egyaránt akadályozzák a háború hatékony irányítását. Amikor 1916 végén a Raszputyin elleni merényletet — amelyet maga a cári család egyes tagjai és arisztokraták szerveztek — a birodalmi elit szélesebb köreiben megkönnyebbüléssel fogadták, ez önmagában is jelezte, mennyire elmélyült már a szakadék a cári udvar és a birodalmat ténylegesen irányító politikai-katonai elit között.

A háború mint a rendszer nagyítója

A háború tehát nem hozott létre alapvetően új problémákat a cári Oroszország számára, hanem az előző fejezetekben bemutatott, évtizedek óta létező strukturális gyengeségeket nagyította fel elviselhetetlen mértékűre. A gazdaság, amely már békeidőben is

nehezen tartotta a lépést a népesség növekedésével, összeomlott a hadigazdálkodás terhei alatt. A paraszti és munkás háztartások, amelyek már korábban is a létfenntartás határán éltek, az infláció és az élelmiszerhiány miatt a túlélésért kényszerültek küzdeni. A politikai rendszer, amely már békeidőben is súlyos legitimációs deficittel küzdött, a cár egyre inkompetensebbnek tűnő hadvezetése és az udvari botrányok miatt a végső hitelét is elveszítette. És mindezt egy olyan hadsereg tetézte, amely — fizikai közelsége miatt a hátországhoz — képes volt közvetíteni a front kimerültségét és elégedetlenségét a városi tömegek felé, olyan csatornát nyitva ezzel, amely 1917 februárjában végül a monarchia bukásához vezetett.

A következő fejezet ezt a folyamatot követi nyomon a maga konkrét, óráról órára kibontakozó eseménysorában: hogyan vált egy kenyérhiányból fakadó helyi tüntetés néhány nap alatt egy négyszáz éves birodalom végét jelentő forradalommá.

5. fejezet — A februári napok

1917. február 23-án — a nyugati naptár szerint március 8-án, a nemzetközi nőnap napján — Petrográd utcáin egy olyan esemény vette kezdetét, amely alig két hét alatt véget vetett egy négyszáz éves birodalomnak. A korabeli szemtanúk közül sokan utólag is meglepetéssel emlékeztek vissza arra, hogy ez a nap eleinte semmiben sem különbözött a korábbi hetek feszült, de lezáratlan tüntetéseitől. Senki nem gondolta, hogy ezúttal a monarchia bukásáig fajul a helyzet — sem a felkelők, sem a rendőrség, sem maga a cár, aki ekkor a frontközeli főhadiszálláson, Mogiljovban tartózkodott, több száz kilométerre a fővárostól.

A kenyérhiánytól a tömegtüntetésig

A közvetlen kiváltó ok, amint az előző fejezet is bemutatta, az élelmiszerellátás összeomlása volt. Február elején Petrográd kenyérgyáraihoz a szükséges mennyiségnek csak mintegy fele érkezett meg, a vasúti szállítási kapacitás nagy részét a hadsereg foglalta le, a hóviharak pedig tovább nehezítették a maradék készletek eljuttatását a városba. A kenyérboltok előtt kialakuló sorok — hasonlóan ahhoz, amit a bevezetőben a mai

csebokszári benzinkút kapcsán leírtunk — órákig, sokszor egész éjszakán át tartottak, és a sorban állók között egyre hangosabban terjedt a düh: nem csupán az élelemhiány, hanem az azt okozó rendszer egésze ellen.

Február 23-án a petrográdi textilgyárak munkásnői — akik, ahogy a második fejezet részletezte, napi tizenhárom órát dolgoztak, miközben férjeik és fiaik a fronton szolgáltak — sztrájkba léptek, és kenyeret követelve vonultak az utcákra. Ez a tüntetés kezdetben nem különbözött radikálisan a korábbi hetek hasonló megmozdulásaitól, de aznap csatlakozott hozzájuk a hatalmas Putyilov fémipari üzem munkássága is, amelyet néhány nappal korábban egy bérvita miatt zártak ki a munkahelyükről. A nap végére már mintegy kilencvenezer ember vonult Petrográd utcáin — egy olyan létszám, amely önmagában is jelezte, hogy ez a tüntetés más minőségű, mint a megelőző hónapok tiltakozásai.

A következő napokban a tüntetők száma tovább nőtt, és a jelszavak fokozatosan politikai tartalommal telítődtek: a „kenyeret” követelő táblák mellett egyre gyakrabban tűntek fel a háború befejezését és a monarchia megdöntését követelő feliratok is. Ez az összefonódás — amelyet a második fejezet a gazdasági követelés és a politikai düh elválaszthatatlanságaként írt

le — volt az, ami a mozgalmat rendkívül gyorsan terjedővé és nehezen kezelhetővé tette a hatóságok számára.

A rendőrség és a hadsereg összecsapásai

Február 25-én és 26-án a helyzet drámaian eszkalálódott. A rendőrség és a lovas csendőrség több ponton is megpróbálta szétoszlatni a tüntető tömeget, több helyen tűzparancsot is kiadtak — a leghírhedtebb esemény a Znamenszkaja téren történt, ahol a rendőrség sortűzet nyitott a tüntetőkre, több tucat halálos áldozatot követelve. Ezek az összecsapások azonban, ahelyett hogy megfélemlítették volna a lakosságot, tovább szították a felháborodást, és a hatóságok számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a rendfenntartó erők — mindenekelőtt a rendőrség viszonylag csekély létszáma — önmagukban képtelenek lesznek a helyzet kordában tartására.

A cár, aki a főhadiszállásról követte az eseményeket, táviratban utasította a petrográdi katonai parancsnokot, hogy „holnapra állítsák le a fővárosban a zavargásokat”, amit a parancsnokság úgy értelmezett, hogy a helyőrség tartalékos ezredeit is be kell vetni a tüntetők ellen. Ez a döntés bizonyult a monarchia sorsát megpecsételő lépésnek. Amint az előző fejezet részletezte, ezek az

ezredek nem elit, kiképzett alakulatok voltak, hanem frissen besorozott, a hátországgal szoros kapcsolatban álló katonák tömegei, akik a fronton harcoló bajtársaik kimerültségéről és panaszairól nap mint nap hallottak, és akik maguk is a városi lakosság mindennapjainak részesei voltak.

A helyőrség átállása

Február 27-én reggel a Volinszkij-ezred egyik százada, amelyet előző nap arra kényszerítettek, hogy tüzet nyisson a tüntetőkre, fellázadt tisztjei ellen. A lázadás órák alatt áterjedt a szomszédos alakulatokra — a Litovszkij, a Preobrazsenszkij és a Szemjonovszkij ezredek katonái sorra tagadták meg az engedelmességet, majd fegyvereikkel együtt csatlakoztak a tüntetőkhöz. Dél körül a petrográdi helyőrség jelentős része már nem a cár, hanem a felkelés oldalán állt. A felkelők ezen a napon kiszabadították a börtönökből a politikai foglyokat, elfoglalták a fegyverraktárakat, és felgyújtották a rendőrség és a titkosrendőrség irattárainak jelentős részét — ez utóbbi esemény az, amely miatt a nyolcadik fejezetben tárgyalt Ohrana tényleges méretéről és működéséről a történészek később csak töredékes forrásokra tudtak támaszkodni.

Ez az átállás volt a forradalom valódi fordulópontja. Amíg a hadsereg lojális maradt volna a koronához, a cári rendszer — minden korábbi feszültség és elégedetlenség ellenére — valószínűleg képes lett volna a tüntetéseket, akár csak korábban, 1905-ben, erőszakkal elfojtani. A helyőrség tömeges átállása azonban gyakorlatilag megfosztotta a monarchiát attól a fizikai kényszerítő erőttől, amely nélkül egyetlen hatalmi rendszer sem tarthatja fenn magát tartósan egy nyílt lázadással szemben.

A Duma és az Ideiglenes Bizottság színre lépése

Ezekben a napokban az előző fejezetben bemutatott Állami Duma is kulcsszerephez jutott. II. Miklós, aki a főhadiszállásról igyekezett kezelni a válságot, február 26-án rendeletet adott ki a Duma feloszlatásáról — ezzel a lépéssel remélve, hogy megfosztja a fővárosi eseményeket bármiféle intézményes politikai kerettől. A Duma képviselői azonban nem oszlottak szét: informális ülést tartva megalakították az Ideiglenes Bizottságot, amely a cár rendelete ellenére is folytatta működését, és a lázadó katonaság, valamint az egyre inkább szerveződő munkás- és katonatanácsok — a szovjetek — mellett fokozatosan a válság egyik legitim politikai szereplőjévé vált.

Ez a lépés — a Duma nyílt szembeszegülése egy közvetlen cári utasítással — jól mutatja azt a folyamatot, amelyet a harmadik fejezet is előrevetített: egy, a lojalitás biztosítására tervezett, korlátozott jogkörű testület végül olyan szereplővé vált, amely aktívan hozzájárult a monarchia bukásához. A Petrográdi Szovjet — a munkások és katonák tanácsa, amely szintén ezekben a napokban alakult meg, és amelynek működése a hatodik fejezet tárgya lesz — párhuzamosan szerveződött az Ideiglenes Bizottsággal, létrehozva azt a kettős hatalmi helyzetet, amely a forradalom utáni hónapokat egészen októberig meghatározta.

A lemondás felé vezető órák

Március 1-jén és 2-án (a régi naptár szerint február 27-28-án és március 1-2-án) a cár, aki ekkorra már megpróbált vonatával visszatérni a fővárosba, de a felkelő vasutasok elzárták előle az utat, végül Pszkovban rekedt, a Rigai Front főhadiszállásán. Innen táviratozott hadseregparancsnokainak, köztük Alekszej Bruszilov tábornoknak, hogy tanácsot kérjen a helyzet kezeléséről. A válaszok elsőprő egyértelműséggel egy irányba mutattak: a frontparancsnokok — attól tartva, hogy a fővárosi zűrzavar szétzilálja a hadsereg ellátását és fegyelmét is — sorra azt táviratozták vissza, hogy a

monarchia és a háborús erőfeszítés megmentésének egyetlen módja a cár lemondása.

Ez a pillanat — amelyben a hadsereg legfelsőbb vezetése, amely elméletileg a trón legfontosabb támasza lett volna, egyöntetűen a lemondást javasolta — mutatja meg legvilágosabban, mennyire elszigetelődött II. Miklós saját rendszerén belül is. Nem egy külső ellenség, nem is kizárólag a forradalmi tömegek buktatták meg a cárt, hanem az a tény, hogy saját tábornokai, saját Dumája és saját családjának egyes tagjai is úgy látták, hogy a monarchia fennmaradásának egyetlen esélye az ő eltávolítása.

A lemondás és Mihail nagyherceg visszalépése

1917. március 2-án (15-én) II. Miklós Pszkovban aláírta lemondó nyilatkozatát. Eredetileg fia, Alekszej trónörökös javára kívánt lemondani, de — apai aggodalomból a fiú egészségi állapota miatt, hiszen a trónörökös hemofíliában szenvedett — az utolsó pillanatban úgy döntött, hogy öccse, Mihail Alekszandrovics nagyherceg javára mond le. Nyilatkozatában kifejezetten hivatkozott a Dumával való egyetértésére, elismerve, hogy az ország érdeke megkívánja a lemondását.

Mihail nagyherceg azonban másnap, március 3-án nem fogadta el a felkínált hatalmat. Kijelentette, hogy a trónt csak akkor hajlandó elfogadni, ha ezt egy demokratikusan megválasztott alkotmányozó gyűlés is jóváhagyja — egy olyan feltétel, amelynek teljesülésére a kibontakozó forradalmi helyzetben gyakorlatilag nem volt esély. Ezzel a lépéssel, amely inkább óvatos halogatás volt, mint elvi elutasítás, Mihail nagyherceg gyakorlatilag véget vetett a több mint háromszáz éves Romanov-uralomnak. Oroszország ettől a naptól kezdve, formálisan is, köztársasági berendezkedés felé indult el — egy olyan átmenet felé, amelynek első, ellentmondásoktól terhelt szakaszát a következő fejezet mutatja be.

Alig tíz nap telt el a petrográdi kenyérboltok előtti sorokban kirobbant elégedetlenségtől a birodalom bukásáig — egy olyan gyorsaság, amely a korabeli megfigyelők többségét is megdöbbentette, és amely jól szemlélteti, mennyire törékennyé vált már a háború harmadik évére az a rendszer, amelynek gazdasági és társadalmi alapjait ez a könyv korábban részletesen bemutatta.

6. fejezet — Az Ideiglenes Kormány és a kettős hatalom kudarca

A cári rendszer bukása után Oroszország nem egyetlen új kormányzat, hanem két, egymással párhuzamosan létező és folyamatosan versengő hatalmi központ irányítása alá került. Az egyik az előző fejezetben bemutatott Duma-képviselőkől alakult Ideiglenes Kormány volt, amely formálisan az állam vezetését vette át; a másik a Petrográdi Munkás- és Katonatanács, közismert nevén a Szovjet, amely a felkelő munkások és katonák bizalmát élvezte, és amely nélkül az Ideiglenes Kormány gyakorlatilag képtelen volt érvényesíteni döntéseit. Ezt az állapotot a korabeli megfigyelők kettős hatalomnak nevezték el — és éppen ez a kettősség, ez a képtelenség egyetlen, egyértelmű és cselekvőképes hatalmi központot létrehozni, magyarázza, miért nem sikerült a februári forradalom utáni nyolc hónapban stabilizálni az országot.

Egy kormány legitimáció nélkül

Az Ideiglenes Kormány élére Georgij Lvov herceg került, egy mérsékelt liberális arisztokrata, akinek kormánya túlnyomórészt a harmadik fejezetben

bemutatott kadét párt és a vele rokonszenvező, mérsékelt politikai körök képviselőiből állt. Ez a kormány formálisan széles jogköröket kapott: törvényeket alkothatott, minisztereket nevezhetett ki, irányíthatta a hadsereget. Csakhogy a hatalmát nem választás, hanem egy forradalmi helyzetben rögtönzött, informális megegyezés legitimálta — a Duma Ideiglenes Bizottsága és a Petrográdi Szovjet vezetői között született megállapodás eredményeként jött létre, és mindkét fél tisztában volt vele, hogy ez az elrendezés csupán átmeneti, egy majdani, demokratikusan megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlésig tartó állapot.

Ez az átmenetiség önmagában is gyengítette a kormány cselekvőképességét: mivel a résztvevők tudták, hogy a végleges politikai berendezkedésről — mindenekelőtt a földkérdésről, amelyet az első fejezet a parasztság legégetőbb problémájaként azonosított — csak az alkotmányozó gyűlés dönthet érvényesen, az Ideiglenes Kormány rendszeresen halogatta a legsürgetőbb reformokat, attól tartva, hogy túllépi felhatalmazását. Ez a halogatás, amely elvben az alkotmányos tisztesség jele volt, a gyakorlatban egyre inkább tehetetlenségként és a valós problémák elől való kitérésként hatott a lakosság szemében.

A szovjetek mint párhuzamos hatalom

A Petrográdi Szovjet ezzel szemben nem rendelkezett formális kormányzati jogkörrel, mégis rendkívüli tényleges befolyást gyakorolt, mindenekelőtt a hadseregre és a munkásságra. Az általa március elsején kiadott híres Első Számú Parancs — amely eredetileg csak a petrográdi helyőrségre vonatkozott, de gyakorlatilag az egész hadseregben elterjedt — katonai bizottságok felállítását rendelte el minden egységben, korlátozta a tisztek fegyelmi jogkörét, és kimondta, hogy a katonáknak a Szovjet, nem pedig kizárólag a hivatalos katonai parancsnoki lánc iránt tartoznak engedelmességgel olyan kérdésekben, amelyek politikai jellegűek. Ez a rendelkezés, amely a katonai fegyelem alapjait ásta alá, hosszú távon katasztrofális következményekkel járt a hadsereg harcképességére nézve — de rövid távon jól tükrözte azt a bizalmatlanságot, amellyel a felkelő katonaság a hagyományos tiszti kar iránt viseltetett a negyedik fejezetben bemutatott háborús vereségek és szenvedések után.

A szovjetek mozgalma nem korlátozódott a fővárosra: az ország szinte minden nagyobb városában és számos frontszakaszon is megalakultak a helyi munkás-, katonas- és — egyre gyakrabban — paraszttanácsok, amelyek laza, de egyre szorosabbá váló hálózatot alkottak. Ez a hálózat

vált később, 1917 októberében, a bolsevik hatalomátvétel szervezeti alapjává — egy folyamat, amelyet a hetedik fejezet tárgyal részletesebben.

A háború folytatásának végzetes döntése

Az Ideiglenes Kormány legsúlyosabb és utólag legvégzetesebbnek bizonyuló döntése az volt, hogy fenntartotta Oroszország részvételét a világháborúban. Ez a döntés több okra vezethető vissza: a kormány mérsékelt liberális vezetői elkötelezettek voltak a szövetségesek — Franciaország és Nagy-Britannia — iránti hűség mellett, tartottak attól, hogy egy különbéke Oroszországot nemzetközileg elszigetelné, és sokan közülük őszintén hitték, hogy a háború folytatása és egy esetleges győzelem erősítheti az új, demokratikusabb Oroszország nemzetközi tekintélyét.

Csakhowy ez a döntés homlokegyenest szembement azzal, amit a lakosság túlnyomó többsége, mindenekelőtt a katonaság és a hátország kimerült tömegei valójában akartak: a háború mielőbbi befejezését. Amint a negyedik fejezet bemutatta, a háborús terhek — az infláció, az élelmiszerhiány, a frontveszteségek — voltak azok a tényezők, amelyek a februári forradalmat kirobbantották. Az Ideiglenes Kormány, azzal, hogy nem szakított ezekkel a terhekkkel, gyakorlatilag ugyanazokat a feszültségeket

örökítette tovább, amelyek a cári rendszert megbuktatták — csak most már egy olyan kormányzat alatt, amelynek nem volt meg a cári autokrácia kényszerítő eszköztára a elégedetlenség elfojtására.

Alekszandr Kerenszkij hadügyminiszter — aki júliustól már miniszterelnökként vezette a kormányt — 1917 júniusában nagyszabású offenzívát indított a galíciai fronton, remélve, hogy egy katonai siker helyreállíthatja a hadsereg morálját és a kormány tekintélyét. Az offenzíva kezdeti sikerek után néhány hét alatt összeomlott, súlyos veszteségeket okozva, és tovább mélyítve azt a bizalmatlanságot, amellyel a katonaság a tisztikar és a kormányzat iránt viseltetett. Ez a kudarc — amelyet a szakirodalom gyakran a kettős hatalom rendszerének végső, önmagát felszámoló lépéseként ír le — jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a nyár végére a katonaság és a munkásság körében rohamosan nőtt a radikálisabb, a háború azonnali befejezését követelő erők, mindenekelőtt a bolsevikok népszerűsége.

A nyári válság és a Kornyilov-puccs

1917 júliusában Petrográdban tömeges, jelentős részben spontán felkelés tört ki — az úgynevezett Júliusi Napok —, amelyben radikalizálódott katonák és munkások a Szovjet és az Ideiglenes Kormány azonnali

hatalomátvételét követelték. A bolsevik párt vezetése, amely ekkor még nem érezte elég erősnek magát egy nyílt hatalomátvételhez, végül nem állt a mozgalom élére, és a felkelést a kormányhű erők leverték. A megtorlás során a bolsevik pártot rövid időre betiltották, vezetőik közül többen — köztük Lenin is — kénytelenek voltak illegálisba vagy külföldre menekülni.

Ez a győzelem azonban rövid életűnek bizonyult. Augusztusban Lavr Kornyilov tábornok, akit Kerenszkij néhány héttel korábban nevezett ki a hadsereg főparancsnokává, csapatokat indított Petrográd ellen, azzal a nyíltan megfogalmazott céllal, hogy felszámolja a szovjetek befolyását, és helyreállítsa a katonai fegyelmet és a rendet — egy olyan lépés, amelyet sokan a jobboldali katonai diktatúra kísérleteként értékeltek. Kerenszkij, aki attól tartott, hogy Kornyilov győzelme az ő kormányát is elsöpörné, kénytelen volt szövetségesekért fordulni éppen azokhoz az erőkhöz, amelyeket néhány héttel korábban még elnyomott: a bolsevikokhoz és a Szovjethez, amelyek a petrográdi munkásság felfegyverzésével és a vasutasok sztrájkjával néhány nap alatt megállították Kornyilov csapatainak előrenyomulását.

Ez az epizód politikai szempontból végzetesnek bizonyult az Ideiglenes Kormány számára. Kerenszkij

győzött ugyan Kornyilov felett, de ezt a győzelmet csak úgy tudta elérni, hogy fegyvert adott a bolsevikok és a radikalizálódott munkásság kezébe — miközben saját politikai bázisa, a mérsékelt liberálisok és a jobboldali katonai körök bizalmát véglegesen elveszítette. Az események ezzel egy olyan pontra sodorták az országot, ahol a kormányzat gyakorlatilag mindkét oldalról — a jobboldali katonai körök és a radikalizálódott baloldal felől is — elveszítette a hitelét, és ahol a Szovjeteken belül egyre nagyobb befolyásra tett szert az egyetlen erő, amely a hadsereg felfegyverzett tömegeinek bizalmát valóban élvezte.

Nyolc hónap alatt tehát az Ideiglenes Kormány, amely a februári forradalom után a demokratikus átmenet reményét testesítette meg, saját döntéseivel — a háború folytatásával, a földkérdés halogatásával, majd a Kornyilov-válság kezelésének módjával — fokozatosan felszámolta azt a politikai teret, amelyben egyáltalán működni tudott volna. Október elejére Oroszország egy olyan hatalmi vákuumhoz érkezett, amelyben a döntő kérdés már nem az volt, hogy fennmarad-e a kettős hatalom rendszere, hanem az, hogy melyik erő tölti be azt a helyet, amelyet sem a cár, sem az Ideiglenes Kormány nem volt képes hosszú távon betölteni.

7. fejezet — Volt-e tömegtámogatása a bolsevikoknak?

Az október 25-26-i (a nyugati naptár szerint november 6-7-i) petrográdi hatalomátvétel — amelyet a szovjet történetírás évtizedeken át a dolgozó tömegek diadalmas felkeléseként ábrázolt, míg a liberális-konzervatív hagyomány sokszor pusztán egy kisebbségi puccsként írt le — máig az egyik legvitatottabb kérdése a modern történetírásnak. A vita nem pusztán akadémiai jellegű: attól, hogy hogyan válaszolunk arra a kérdésre, hogy volt-e valódi tömegtámogatottsága a bolsevikoknak, alapvetően függ, hogyan értékeljük magát a szovjet rendszer egész későbbi legitimációját is.

Egy éjszaka, amely nem tömeges felkelés volt

A tényleges hatalomátvétel technikai értelemben rendkívül gyorsan és viszonylag kevés vérontással zajlott le. A bolsevikok által irányított Petrográdi Szovjet Katonai Forradalmi Bizottsága október 24-25-én éjszaka elfoglalta a főváros stratégiai pontjait — a pályaudvarokat, a postát és távírdát, az állami bankot —, majd október 25-én este megrohamozta a Téli Palotát,

ahol az Ideiglenes Kormány maradék tagjai ülészektek. A rohamot végrehajtó erők túlnyomó része nem a lelkesült tömegek spontán felkelése volt, hanem szervezett, fegyveres alakulatok: a Vörös Gárda munkásosztagai, a petrográdi helyőrség Katonai Forradalmi Bizottsághoz hű ezredei, valamint a Kronstadt-i haditengerészeti bázis matrózai, akik hajóikkal érkeztek a Néva folyón a fővárosba.

Ez a technikai jellemző — hogy a hatalomátvétel egy jól szervezett, viszonylag kis létszámú, de kulcsfontosságú pontokon összpontosított erő műve volt, nem pedig egy tömeges népfelkelés — az egyik fő érv azok számára, akik az eseményt inkább puccsnak, mint forradalomnak tekintik. John Reed amerikai újságíró, aki szemtanúja volt az eseményeknek, és később lelkesült beszámolót írt róluk „Tíz nap, amely megrengette a világot” címmel, saját leírásában is megjegyezte, hogy a főváros nagy részén az élet szinte zavartalanul folyt tovább azon az estén — a színházak nyitva voltak, a kávéházak működtek, és sokan csak másnap reggel értesültek arról, hogy éjszaka hatalomváltás történt.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés választása: a legfontosabb tényszerű bizonyíték

A hatalomátvétel után néhány héttel, 1917 novemberében megtartották azt a választást, amelyet a februári forradalom óta mindenki — az Ideiglenes Kormány, a Szovjet, sőt maguk a bolsevikok is — az orosz nép valódi akaratának egyetlen legitim kifejezőjeként ismertek el: az Alkotmányozó Nemzetgyűlés választását. Ez volt Oroszország történetének első, valóban általános, egyenlő és titkos választójog alapján megtartott, nőket is bevonó szavazása — élesen szembeállítva azzal a korlátozott, vagyoni és rendi feltételekhez kötött rendszerrel, amelyet a harmadik fejezet a cári Duma kapcsán bemutatott.

Az eredmény egyértelmű képet festett a bolsevikok tényleges országos támogatottságáról. A Szocialista-Forradalmár Párt — amely elsősorban a parasztság érdekeit képviselte, és amelynek programja a földkérdés radikális, a parasztság javára történő rendezését ígerte — a szavazatok mintegy negyven százalékát szerezte meg, hétszázhetvenből mintegy háromszázhetven mandátumot. A bolsevikok ezzel szemben a szavazatok alig egynegyedét, mintegy százhetvenöt mandátumot kaptak — vagyis az ország választópolgárainak túlnyomó többsége nem rájuk szavazott.

Ez az arány azonban félrevezető lenne, ha önmagában, regionális bontás nélkül szemlélnénk. A bolsevikok támogatottsága földrajzilag rendkívül egyenetlenül oszlott meg: a fővárosban, Petrográdban a szavazatok negyvenhárom százalékát, Moszkvában negyvenhat százalékát szerezték meg — vagyis pontosan azokban a nagyvárosokban, amelyek a forradalmi események tényleges központjai voltak, és amelyeket a második fejezet a legkoncentráltabb, legradikalizáltabb ipari munkásság otthonaként mutatott be, ők voltak a legnépszerűbb erő. Hasonlóan erős támogatottságot élveztek a hadseregben, mindenekelőtt az északi és a nyugati fronton állomásozó csapatok körében, amelyek fizikai közelségben álltak a fővárossal, és amelyeket a háború iránti kimerültség a leginkább sújtott. Ezzel szemben a vidéki, mezőgazdasági térségekben — ahol a lakosság túlnyomó többsége élt — a bolsevik támogatottság sok helyen egyetlen számjeggyű maradt, messze elmaradva az eszerek fölényétől.

Egy koncentrált, nem pedig országos győzelem

Ez a földrajzi és társadalmi megoszlás alapjaiban meghatározza, hogyan érdemes értelmezni a bolsevik hatalomátvételt. A bolsevikok nem egy országos többség bizalmát élvezték — ebben az értelemben a

hatalomátvétel valóban nem tekinthető egy szélesebb társadalmi konszenzus kifejeződésének. Amit viszont valóban elmondhatunk, az az, hogy azokban a társadalmi csoportokban és földrajzi térségekben, amelyek a forradalmi folyamat tényleges hajtóerejét adták — a nagyvárosi ipari munkásság és a hadsereg, mindenekelőtt a fővároshoz közeli frontszakaszok katonasága —, a bolsevikok valódi, mérhető és a versengő pártokét meghaladó népszerűsége tettek szert.

Ez a fajta koncentrált, de intenzív támogatottság magyarázza, miért volt lehetséges egy viszonylag kis létszámú, jól szervezett mozgalom számára, hogy hatalomra kerüljön egy olyan országban, amelynek lakossága túlnyomó többségében nem is elsősorban rá szavazott volna, ha módja lett volna rá egy szabad, valóban érvényesülő választáson. A bolsevikok stratégiai előnye éppen abban rejlett, hogy pontosan azokat a pontokat — a fővárosi helyőrséget, a nagyvárosi munkásság szervezeteit, a Balti-flotta matrózait — kontrollálták, amelyek a tényleges hatalomgyakorláshoz szükségesek voltak, függetlenül attól, hogy az ország vidéki lakosságának többsége mit gondolt volna róluk egy általános népszavazáson.

A történetírói vita: forradalom vagy puccs?

A történetírás e kérdésben régóta megosztott. A hagyományos, gyakran konzervatív vagy liberális szemléletű elemzés a hatalomátvételt lényegében kisebbségi puccsnak tekinti: egy jól szervezett, ideológiailag elkötelezett, de a társadalom egészéhez képest kis létszámú csoport ragadta magához a hatalmat egy törékeny, átmeneti kormányzati vákuumban, majd erőszakkal — a Cseka felállításával, a szabad sajtó betiltásával, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1918 januári erőszakos feloszlásával — tartotta fenn azt, szembemenve a választópolgárok többségének kinyilvánított akaratával.

Ezzel szemben az úgynevezett revizionista történetírás, amely az 1970-es évektől kezdve, elsősorban nyugati társadalomtörténészek munkája nyomán bontakozott ki, azt hangsúlyozza, hogy a bolsevik párt programja — a föld azonnali szétosztása, a háború azonnali befejezése, a munkásellenőrzés bevezetése a gyárakban — 1917 őszére valóban tükrözte azoknak a társadalmi csoportoknak a radikalizálódott, spontán kialakult követeléseit, amelyek a forradalmi folyamat tényleges szereplői voltak. E nézet szerint a bolsevikok nem kényszerítették rá akaratukat egy passzív

társadalomra, hanem felismerték és politikai programmá szervezték azt a radikalizálódást, amely a munkásság és a katonaság körében amúgy is végbement — és éppen ez tette lehetővé, hogy 1917 őszére a városi és katonai szovjetekben fokozatosan többségbe kerüljenek, gyakran demokratikus, belső választások útján.

A háborús kimerültség mint magyarázó tényező

A jelen könyv szempontjából a legfontosabb következtetés az, hogy a bolsevik győzelem elsődleges hajtóereje nem egy szélesebb ideológiai meggyőződés volt a marxista tanok iránt, hanem konkrét és sürgető problémák: a háború folytatásának elutasítása, a földkérdés azonnali rendezésének igénye, és az élelmiszerhiány megoldásának követelése. A bolsevikok egyszerű, közvetlenül érthető és a lakosság legégetőbb szükségleteire reflektáló jelszavakkal — „Béke, föld, kenyér” — tudtak megszólítani egy olyan tömeget, amelyet nyolc hónap alatt kétszer csalódott már ki egy-egy kormányzatból: előbb a cári rendszerből, majd az Ideiglenes Kormányból, amely nem volt hajlandó szakítani a háborús politikával.

Ez a magyarázat nem von le semmit a bolsevik párt szervezettségének, fegyelmének és Lenin politikai

vezetésének jelentőségéből — ezek a tényezők nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy egy viszonylag koncentrált támogatottságot ténylegesen hatalomátvétellé alakítsanak át. De azt is jelzi, hogy amikor a mai megfigyelők a jelenlegi orosz háborús fáradtságot és a hatalommal szembeni elégedetlenség jeleit 1917-hez hasonlítják, érdemes szem előtt tartani: a bolsevikok győzelme nem egy eleve létező, széles körű ideológiai elköteleződés diadala volt, hanem egy kimerült, éhező, a háborútól szenvedő társadalom pillanatnyi, koncentrált támogatásának eredménye olyan szereplők javára, akik a legégetőbb, legkonkrétabb követeléseket voltak hajlandók és képesek beteljesíteni. Egy hasonló dinamika — amelyben a rendszerrel szembeni elégedetlenség egy konkrét, jól szervezett és a megfelelő pillanatban cselekvőképes erő javára fordul — elméletileg ma is elképzelhető, de amint a következő fejezet bemutatja, a mai orosz állam elnyomó apparátusa jelentősen szűkebbre szabja azt a teret, amelyben egy ilyen szerveződés egyáltalán létrejöhetne.

8. fejezet — Két megfigyelőállam: az Ohrana és az FSZB

Amikor a bevezetőben idézett cikk a mai orosz belbiztonsági apparátus méretét és technikai eszközeit a cári titkosrendőrséggel, az Ohranával állítja szembe, egy olyan összehasonlítást tesz, amely a jelen könyv egyik legfontosabb végkövetkeztetéséhez vezet: bármennyire is hasonlítanak egymásra a mai és az 1917-es orosz feszültségek gazdasági és társadalmi értelemben, a két rendszer megfigyelési és elnyomási képessége között olyan mértékű különbség áll fenn, amely alapvetően eltérő dinamikát ad a jelenkori helyzetnek.

Az Ohrana valósága a legendákkal szemben

A cári titkosrendőrség, hivatalos nevén az Állambiztonsági Osztály — a köznyelvben egyszerűen Ohranaként ismert szervezet — a forradalmárok és a korabeli nyugati sajtó képzeletében szinte mindenütt jelen lévő, félelmetes hatékonyságú szervezetként élt. A korai becslések, amelyeket gyakran maguk a forradalmi mozgalmak tagjai fogalmaztak meg, akár negyvenezer fős kémhálózatról és tízezres nagyságrendű besúgóí

állományról beszéltek. Amikor azonban 1917 februárjában a felkelők — amint az ötödik fejezet is említette — felgyújtották és feldúlták a rendőrségi és titkosrendőrségi irattárakat, majd az Ideiglenes Kormány hozzáférést kapott a megmaradt dokumentumokhoz, a valóság ennél jóval szerényebbnek bizonyult: a ténylegesen azonosítható besúgók száma mindössze néhány száz, hozzávetőlegesen hatszáz fő körül mozgott, a hivatásos tisztviselői állomány pedig országos szinten is csak néhány ezer főt tett ki.

Ez a jelentős különbség a legenda és a valóság között nem véletlen volt, hanem éppen a titkosszolgálati működés lényegéből fakadt: a szigorú titoktartás miatt a forradalmárok és a lakosság egyaránt csak találgatni tudták a szervezet valódi méretét és képességeit, és ez a bizonytalanság — paradox módon — önmagában is elrettentő erővel bírt, túlbecsülve a rendszer mindentudását. A tényleges Ohrana ugyanakkor kétségkívül hatékony volt bizonyos szűkebb feladatokban: sikeresen épített be ügynököket a forradalmi szervezetek, köztük a bolsevik párt vezető köreibe is — a legismertebb eset Roman Malinovszkij, a bolsevik Duma-frakció vezetője volt, aki évekig egyszerre szolgált a pártot és jelentett a titkosrendőrségnek. De ez a fajta célzott beépülés lényegesen különbözik attól a

fajta tömeges, az egész lakosságra kiterjedő megfigyeléstől, amelyet a modern technológia tesz lehetővé.

A szervezeti korlátok

Az Ohrana működését jelentős intézményi korlátok is szűkítették. A szervezet elsősorban a politikailag szervezett ellenzékre — a forradalmi pártokra, a szakszervezeti mozgalmakra, az egyetemi radikalizmusra — összpontosított, és viszonylag kevés erőforrást fordított a lakosság egészének mindennapi megfigyelésére. A vidéki Oroszország, ahol a lakosság túlnyomó többsége élt, gyakorlatilag kívül esett a szervezet tényleges hatókörén — a falvakban a helyi csendőrség és a hagyományos közösségi kontroll, nem pedig egy központi titkosszolgálati hálózat biztosította a rendet. Ez a strukturális korlát részben magyarázza, miért tudott a februári forradalom olyan gyorsan, a hatóságok számára gyakorlatilag felkészületlenül kibontakozni: az Ohrana, minden hírhedtsége ellenére, nem rendelkezett azzal a technikai és szervezeti kapacitással, hogy előre jelezze vagy megelőzze egy tömeges, spontán kirobbanó városi felkelés kialakulását.

A mai orosz belbiztonsági apparátus mérete

A mai orosz állam ezzel szemben olyan megfigyelési kapacitással rendelkezik, amelyhez foghatót a cári rendszer korában elképzelni sem lehetett. A Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) és a Szövetségi Védelmi Szolgálat (FSZO) — a Szovjetunió KGB-jének jogutódai — együttes létszámát a becslések félmillió fő körülire teszik, ami önmagában is nagyságrendekkel meghaladja az Ohrana valós, dokumentált állományát. Ez a hatalmas apparátus emellett olyan technológiai eszközökkel dolgozik, amelyek a huszadik század elején tudományos-fantasztikus elképzelésnek számítottak volna.

Oroszországban a lakosság mintegy kilencven százaléka rendelkezik okostelefonnal, és a hatóságok — különböző, gyakran homályos jogi felhatalmazások alapján — széles körű hozzáféréssel bírnak ezen eszközök adatforgalmához és tartalmához. Az ország nagyvárosaiban, mindenekelőtt Moszkvában, több mint tizenhárommillió térfigyelő kamera működik, amelyek jelentős részét arcfelismerő szoftverrel kapcsolták össze, lehetővé téve az egyének valós idejű nyomon követését a városi térben. Ez a fajta, a lakosság egészére kiterjedő, technológiailag támogatott megfigyelés minőségileg különbözik attól a célzott, korlátozott kapacitású beépülési taktikától, amelyet az Ohrana alkalmazott.

A háborúkritika büntetése

2022, az ukrajnai háború kiszélesedése óta az orosz hatóságok kifejezetten a háború nyilvános bírálóit és az úgynevezett hazaárulókat célzó jogi eszközöket vezettek be és alkalmaznak rendszeresen — olyan törvényeket, amelyek büntetik a hadsereg „lejáratását”, a hivatalos elnevezéstől eltérő szóhasználatot (a „háború” szó használatát a hivatalos „különleges hadművelet” megnevezés helyett), vagy akár egyetlen, a közösségi médiában közzétett kritikus bejegyzést is. Ezeknek a törvényeknek az érvényesítéséhez a hatóságoknak nem kell fizikailag beépülniük egy szervezett ellenzéki csoportba — elegendő az internetes tartalom automatizált vagy bejelentés alapú figyelése, amelyet a modern adatelemzési technológia tesz lehetővé olyan léptékben, amelyről a cári rendőrség tisztjei nem is álmodhattak.

Ez a különbség alapjaiban változtatja meg azt a csatornát, amelyen keresztül a társadalmi elégedetlenség politikai szerveződéssé alakulhat. 1917-ben, amint az ötödik fejezet bemutatta, a petrográdi kenyérsorokban szabadon terjedtek a panaszok, a pletykák és a rendszert bíráló viccek — ezek a sorok voltak azok a terek, ahol a gazdasági elégedetlenség fokozatosan politikai tudatossággá érlelődött, gyakorlatilag ellenőrizetlenül. A

mai Oroszországban egy hasonló, nyilvánosan kimondott kritika — akár egy benzinkúti sorban, akár egy közösségi médiás bejegyzésben — jelentős jogi kockázattal jár, ami erőteljesen visszafogja a nyílt, szervezett elégedetlenség kialakulásának lehetőségét.

A nagytőke és a hadvezetés féken tartása

A megfigyelési apparátus mérete és technikai fejlettsége mellett a mai orosz rendszer egy másik, szintén a harmadik fejezetben bemutatott cári helyzettel élesen szembeállítható vonása a gazdasági és katonai elit féken tartásának módszeressége. Amint azt a harmadik fejezet bemutatta, a cári Oroszországban a nagyiparosok saját érdekképviselői szervezeteikben, a hadiipari bizottságokban nyíltan vitathatták meg a kormányzat és a hadvezetés hibáit, és ez a nyilvános kritika hozzájárult ahhoz a legitimációs válsághoz, amely végül a monarchia bukásához vezetett.

A mai orosz nagytőke ezzel szemben egy olyan rendszerben működik, amelyben a biztonsági szervek nyomozói és ügyészei folyamatos, jól dokumentált nyomás alatt tartják mind az üzleti, mind a katonai elitet — egy bizonytalan lojalitású agrármilliárdos vagyonának kisajátítása, vagy egy túlságosan kritikus hangot megütő

frontparancsnok korrupciós vádak alapján történő bíróság elé állítása mind olyan eszközök, amelyek rendszeresen elrettentik az elitet a nyílt kritikától. A moszkvai elit körében ugyan — amint a bevezetés is jelezte, Andrej Melnyicsenko oligarcha nyilvános figyelmeztetésére utalva — egyre gyakrabban hallhatók aggodalmas hangok, de ezek a megnyilvánulások jóval visszafogottabbak és ritkábbak, mint amilyen nyíltságot a cári hadiipari bizottságok tagjai engedhettek meg maguknak 1916-1917 fordulóján.

Miért nem ismételheti meg magát 1917 ugyanúgy

Ez a fejezet nem azt állítja, hogy a mai orosz rendszer örökre stabil, vagy hogy a társadalmi elégedetlenség — amelyet a bevezetésben idézett közvélemény-kutatási adatok, a csökkenő háborús támogatottság és a Putyin iránti bizalom mérhető visszaesése is jeleznek — ne hordozna magában valódi feszültséget. Amit viszont jól mutat az Ohrana és a mai FSZB összevetése, az az, hogy a rendszer bukásához vezető út 1917-ben nemcsak a gazdasági és társadalmi feszültségek felhalmozódásán múlt, hanem azon is, hogy a cári állam elnyomó apparátusa strukturálisan képtelen volt megelőzni vagy hatékonyan elfojtani egy hirtelen, tömeges és a hadsereg átállása által felerősített felkelést. A mai orosz állam

ezzel szemben olyan technológiai és szervezeti eszközökkel rendelkezik, amelyek jelentősen megnehezítik egy hasonló, alulról szerveződő és gyorsan eszkalálódó mozgalom kialakulását — még akkor is, ha a mögöttes gazdasági és társadalmi feszültségek valóban emlékeztetnek a száz évvel korábbi helyzetre.

Zárszó — A sorban állás logikája

Térjünk vissza oda, ahonnan ez a könyv elindult: a csebokszári Lukoil-kúthoz, ahhoz az ötszáz méteres sorhoz, amelyben a sofőrök szótlanul, unottan várakoznak, miközben egyikük halkan odaveti a szomszédjának, hogy a Super Plust válassza, mert az még tiszta. Nyolc fejezeten át jártuk körbe azt a kérdést, hogy mennyiben hasonlítható össze ez a jelenet — és a mögötte megbúvó gazdasági, politikai és társadalmi feszültségek — az 1917 februári petrográdi kenyérsorokkal, amelyek néhány hét alatt egy négyszáz éves birodalom bukásához vezettek. Az idő eljött, hogy összegezzük, mit mutatott meg ez az összevetés — mind a hasonlóságok, mind a különbségek tekintetében.

A hasonlóságok

A legszembeütőbb párhuzam magának a sorban állásnak a szimbolikus és valóságos szerepe. Mindkét esetben egy alapvető, mindennapi szükséglet — a kenyér, illetve az üzemanyag — hiánya kényszeríti az embereket arra, hogy órákat, akár napokat töltsenek várakozással, és mindkét esetben ez a várakozás olyan társadalmi teret hoz létre, amelyben a gazdasági panasz és a politikai düh

összefonódik. Az első fejezetben bemutatott cári gazdaság szerkezeti gyengesége — a népesség növekedéséhez képest elmaradó iparosodás, a parasztság földéhsége, a jövedelmi egyenlőtlenségek — sok tekintetben visszaköszön a mai orosz gazdaság háborúsított állapotában is: a nemzetközi szankciók, a hadigazdálkodás okozta torzulások, és — amint a bevezetőben idézett cikk is jelezte — a hazai finomítói kapacitás és üzemanyag-minőség iránti bizalom megrendülése mind olyan jelenségek, amelyek strukturálisan emlékeztetnek a századelő orosz gazdaságának törékenységre.

A háború szerepe a második nagy hasonlóság. A negyedik fejezetben bemutatott első világháborús kimerültség — a frontveszteségek, a hadigazdaság okozta infláció, a hátország és a front közötti feszültség — párhuzamba állítható azzal a háborús fáradtsággal, amelyet a bevezetésben idézett felmérési adatok is jeleznek: a Levada Központ szerint 2026 júniusában már csak az oroszok huszonkilenc százaléka támogatta a hadműveletek folytatását, és a rezsimen belülről is egyre gyakrabban hallatszanak a béketárgyalások szükségességéről szóló nyilatkozatok — German Gref bankvezértől a névtelenül nyilatkozó tábornokig. Mindkét esetben egy elhúzódó, felőrlő háború termeli ki azt a

kimerültséget, amely alapjaiban rendíti meg a hatalom társadalmi hátterét.

A harmadik hasonlóság a moszkvai, illetve egykor petrográdi elit belső idegessége. Amint a hatodik és a hetedik fejezet bemutatta, a cári rendszer bukásához hozzájárult, hogy a nagyiparosok, a hadvezetés egyes tagjai és végül a cári család egyes tagjai is nyíltan kétségbe vonták az autokrácia fenntarthatóságát. Ehhez hasonlóan a mai orosz elitben is megjelentek olyan hangok — Andrej Melnyicsenko oligarcha katasztrófára figyelmeztető nyilatkozata, vagy Dmitrij Peszkov szóvivő elismerése, hogy a „különleges hadművelet” valójában háborúvá vált —, amelyek jelzik, hogy a rendszer legfelsőbb köreiben is érzékelhető egyfajta bizonytalanság a jövőt illetően.

A különbségek

Ám amint a nyolc fejezet együttesen igyekezett bemutatni, ezek a hasonlóságok mögött legalább ilyen fontos, ha nem fontosabb különbségek húzódnak meg — és éppen ezek a különbségek azok, amelyek miatt egy 1917-hez hasonló, gyors összeomlás ma jóval kevésbé valószínű, mint amilyennek a felszíni párhuzamok alapján tűnhetne.

Az első és talán legfontosabb különbség a politikai nyilvánosság állapota. A harmadik fejezetben bemutatott cári Duma — minden korlátozottsága, vagyoni és rendi feltételekhez kötött választási rendszere ellenére — valódi politikai versengés színtere volt, amelyben a liberális és a szocialista irányzatok is nyilvánosan képviseltethették magukat, és amely végül aktív szerepet játszott a cár lemondatásában. A mai orosz parlament ezzel szemben, amint a nyolcadik fejezet is hangsúlyozta, több mint egy évtizede kizárólag a végrehajtó hatalom döntéseinek utólagos jóváhagyására szorítkozik, a független sajtó gyakorlatilag megszűnt létezni az országon belül, és nincs olyan intézményes fórum, amelyen keresztül a rendszeren belüli elégedetlenség nyilvánosan, szervezett formában megfogalmazódhatna.

A második, ezzel szorosan összefüggő különbség a hadsereg és a hátország viszonya. A negyedik és az ötödik fejezet részletesen bemutatta, hogy 1917-ben a csaknem hétmillió fős hadsereg tartalékos ezredei fizikailag a nagyvárosokban állomásoztak, napi kapcsolatban a civil lakossággal, és éppen ezeknek az ezredeknek az átállása volt az, ami megfosztotta a cári rendszert a kényszerítő erejétől. A mai orosz hadseregben szolgálók száma nagyságrendekkel kisebb, és túlnyomó többségük távoli frontszakaszokon, a

hátszágtól fizikailag elkülönítve szolgál — nincs az a fajta tömeges, egyidejű és fővárosi jelenlét, amely 1917-ben a forradalom sikerének kulcsa volt.

A harmadik, talán leginkább technológiai jellegű különbség a megfigyelési és elnyomási képesség. A nyolcadik fejezet részletesen bemutatta, hogy a cári Ohrana — a legendás hírnévvel ellentétben — viszonylag szerény létszámú és korlátozott hatókörű szervezet volt, amely nem rendelkezett azzal a kapacitással, hogy megelőzze egy hirtelen, tömeges városi felkelés kialakulását. A mai orosz FSZB és FSZO együttes létszáma, a tizenhárommillió térfigyelő kamera, az okostelefonok megfigyelésének lehetősége és a háborúkritikát büntető jogi eszközök mind olyan tényezők, amelyek jelentősen megnehezítik, hogy egy hasonló, alulról szerveződő elégedetlenség gyorsan, ellenőrizetlenül politikai szerveződéssé alakuljon.

Egy intő jel mégis

Mindezek a különbségek arra a következtetésre vezetnek, hogy a mai orosz rendszer strukturálisan jóval stabilabb, mint a cári Oroszország volt 1917 telén — nem azért, mert a mögöttes gazdasági és társadalmi feszültségek kevésbé valósak, hanem mert a rendszer politikai nyilvánosságát, a hadsereg és a hátszág

viszonyát, valamint a megfigyelési és elnyomási kapacitást tekintve is jóval kevesebb csatorna áll nyitva ahhoz, hogy ez a feszültség hirtelen, ellenőrizetlen politikai válsággá alakuljon.

Mégis érdemes komolyan venni azt, amit ez a történelmi összevetés a legfontosabb tanulságként hordoz: 1917 februárjában sem a cári udvar, sem a nemzetközi megfigyelők, sem — az események elején — maguk a tüntető munkásnők nem gondolták, hogy tíz nap alatt megbukik egy olyan rendszer, amely négyszáz éve fennállt, és amelynek látszólag minden eszköze megvolt önmaga megvédésére. A monarchia bukása előtti hetekben a cári rendszer még mindig rendelkezett hadsereggel, rendőrséggel, közigazgatással, és — legalább papíron — jelentős nemzetközi tekintéllyel. Amit nem vettek kellőképpen figyelembe, az az volt, hogy egy rendszer stabilitása nem statikus állapot, hanem folyamatosan fenntartandó egyensúly a hatalom kényszerítő eszközei és a társadalom tűrőképessége között — és hogy ez az egyensúly, ha egyszer megbillen, sokkal gyorsabban omolhat össze, mint ahogyan azt bárki, aki kívülről vagy akár belülről szemléli a rendszert, előre jelezni tudná.

Ez az, amiért a jelen könyvben bemutatott összehasonlítás — minden alapvető strukturális

különbség ellenére — mégsem pusztán történelmi kuriózum. A mai orosz vezetés, amely olyan eszközökkel rendelkezik, amelyekről a cári rendőrség tisztjei nem is álmodhattak, minden bizonnyal jogosan bízhat abban, hogy ezek az eszközök hatékonyan tartják kordában a társadalmi elégedetlenséget. De 1917 arra is emlékeztet, hogy a rendszerek, amelyek megdönthetetlennek hiszik magukat — mert évszázados hagyományra, kiterjedt elnyomó apparátusra vagy látszólagos nemzetközi tekintélyre támaszkodhatnak —, néha éppen azok, amelyek a legkevésbé készülnek fel a saját törékenységeikre. A csebokszári benzinkút előtti csendes, türelmes sor önmagában nem forradalom. De az a fajta fáradtság, amelyet ez a sor kifejez — az a halk megjegyzés, hogy „már a hazai üzemanyagban sem bíznak” —, pontosan az a fajta, apró, mindennapi bizalomvesztés, amelyből egy évszázaddal korábban, egy másik sorban, egy másik birodalom bukása kezdődött.

Felhasznált források és ajánlott irodalom

E könyv megírásához a szerkesztőség többnyelvű forrásanyagot dolgozott fel: korabeli szemtanúi beszámolókat, a nemzetközi történettudomány alapműveit és a legújabb, digitálisan hozzáférhető kutatási eredményeket egyaránt.

A februári forradalom napjainak eseménytörténetéhez, mindenekelőtt a petrográdi kenyérválság és a munkásnők szerepének bemutatásához elsődleges forrásul szolgáltak a korszakkal foglalkozó társadalomtörténeti feldolgozások, köztük a nemzetközi társadalomtörténeti kutatás azon ága, amely a textilipari munkásnők 1917-es szerepét dolgozza fel részletesen. John Reed newyorki újságíró szemtanúi beszámolója az október eseményeiről máig megkerülhetetlen elsődleges forrás, jóllehet szerzője elkötelezett résztvevője is volt az általa leírt eseményeknek, ezért kritikus forráskezelést igényel.

A cári gazdaság és társadalom szerkezetének bemutatásához gazdaságtörténeti szakirodalmat használtunk fel, köztük az orosz reálbérek és életszínvonal hosszú távú alakulását vizsgáló kvantitatív

kutatásokat, amelyek árnyalt képet adnak arról, hogy a lakosság megélhetése az első világháború előtti évtizedekben viszonylag stabil, ám rendkívül szűkös volt, és csak 1916–1917 fordulóján vált tarthatatlanná. Az Orosz Birodalom gazdaságtörténetéről szóló összefoglaló feldolgozások szolgáltatták az iparosodás és a parasztság helyzetének statisztikai hátterét.

Az Állami Duma működésének és a cári választási rendszernek a bemutatásához a Duma hivatalos történeti összefoglalóit, valamint a nemzetközi politikatörténeti szakirodalom vonatkozó fejezeteit használtuk fel, amelyek részletesen dokumentálják az 1906-os és az 1907-es választási törvények közötti különbségeket, és a Progresszív Blokk 1915-ös fellépését.

A bolsevik támogatottság kérdésének tárgyalásához az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1917 novemberi választási eredményeinek dokumentált adatait, valamint a hagyományos és a revizionista történetírói iskolák közötti vita bemutatását szolgáló összefoglaló tanulmányokat vettük alapul, köztük az egyetemi kutatóműhelyek orosz forradalommal foglalkozó anyagait.

A cári titkosrendőrség, az Ohrana tényleges méretéről és működéséről szóló fejezet a szervezet archívumainak 1917-es feltárásáról szóló szakirodalmi feldolgozásokra támaszkodik, amelyek árnyalják a korabeli és a későbbi

legendás túlbecsléseket. A mai orosz belbiztonsági apparátus méretéről és technikai eszközeiről szóló adatok nyilvánosan hozzáférhető, nemzetközi sajtóban és szakértői elemzésekben publikált becslésekből származnak.

A mai orosz belpolitikai helyzet, a háborús közhangulat és az elit körében tapasztalható feszültségek bemutatásához a Levada Központ nyilvánosan közzétett közvélemény-kutatási adatait, valamint a 2026 nyarán megjelent nemzetközi sajtóbeszámolókat használtuk fel, köztük a csebokszári üzemanyaghiányról szóló riportot, amely e könyv kiindulópontjául is szolgált.

Ajánlott további olvasmányok

Az olvasó, aki mélyebben szeretné megismerni az 1917-es eseményeket, haszonnal forgathatja a korszak nagy elbeszélő történeti szintéziseit, amelyek részletesen dolgozzák fel mind a cári rendszer bukását, mind a bolsevik hatalomátvétel folyamatát. A gazdaságtörténet iránt érdeklődők számára az orosz élet- és bérszínvonal hosszú távú alakulását vizsgáló kvantitatív kutatások nyújtanak további árnyalt képet. A mai orosz belpolitikai folyamatok nyomon követéséhez a független, emigrációban működő orosz nyelvű sajtóorgánumok kínálnak folyamatosan frissülő, kritikus szemléletű

tájékoztatást.

HÁTTÉRGYÁR